اصول التفسير ومناهجه

تاليف:ډاکټر فهد الرومي.

پښتو ترجمه:عامر حسن البشاوري

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول:د اصول التفسير د علم تعريف ددې د مرتبې بيان او فضل:

الف:تعريف:

اصول په لغت کې د اصل جمع ده او اصل هغه شي ته وايي چې بل ورته محتاج يې او هغه بل ته نه يې محتاج.

په اصطلاح کې اصل هغه شی چې بل پرې مبني دی او هغه په بل باندې مبني ندی يا هغه چې حکم يې په خپله ثابت دی او بل شی پرې بنا دی.

تفسير په لغت کې:

دې باره کې د علماو اختلاف دی:

١ـ تفسير د تفعيل په وزن باندې دی د(فسر) نه ماخوذ دی په معنی د وضاحت کولو يا د مشکل لفظ د معنی وضاحت کول الله فرمايي:

او دوي چې هر کله تاته کوم مثال راوړی نو د هغې په بدلې مونږ تاته حق راوړو او هغه ايتونه چې د وضاحت په اعتبار سره د ټولو نه ښايسته دي.

٢ـ بعضې وايي دا د (سفر) څخه مقلوب دی،او مطلب يې وضاحت دی مثلا عرب وايي:(سفرت المراه سفوررا) کله چې ښځه مخ ښکاره کړي او د هغې نه پرده لرې کړي.

او (اسفر الصبح) يعني سحر رڼا شو.

او دا لفظ د باب تفعيل څخه راځي دې لپاره چې په کثرت باندې دلالت وکړي.

راغب رحمه الله فرمايي:فسر او سفر دواړه د معنی په اعتبار سره نژدې دي لکه څنګه يې چې الفاظ د يو بل په شان دي،البته دقيق فرق لري هغه دا چې فسر د معنوياتو لپاره استعماليږي او سفر د اجسادو لپاره چې په سترګو کوم شيان ليدلی شي.همدا وجه ده چې عرب وايي:ښځې خپل مخ ښکار کړ(سفرت المراه عن وجهها)

تفسير په اصطلاح کې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه علم دی چې د الله د کتاب د فهم سبب گرځي،کوم کتاب چې په محمد صلی الله علیه وسلم نازل شوی،ددې علم د ازدو کولو نه پس کولی شو چې د قران په معانو پوهه او د هغې د احکامو په استنباط کې مهارت ولرو.

د تفسیر او تاویل په مابین کې فرق:

تاویل په لغت کې د (اول) څخه ماخوذ دی عربي کې وایي(اول الکلام وتاوله) یعني خبره یې منظمه کړه او اندازه یې ورکړه،یا د هغې وضاحت یې وکړ.

د تاویل په اصطلاحي معنی کې د مفسرینو اختلاف دی:

بعضې وایي:تفسیر او تاویل یو معنی لري.

احمد بن یحیی بن ثعلب فرمایي:تفسیر او تاویل کې هیڅ فرق نشته.

ځکه نبي صلی الله علیه وسلم عبدالله بن عباس ته په دعا کې د تاویل لفظ استعمال کړی و چې الله د تاویل علم ورته ورکړه،یعني تفسیر.

سیوطي دا قول د ابو عبید طرفته منسوب کړی.

او ابن عباس به فرمایل:زه د قران په تاویل پوهیږم.

مجاهد وایي:د شریعت تکړه علما د قران په تاویل پوهیږي.

ابن جریر الطبري چې کله د ایت تفسیر بیانوي نو وایي:د الله ددې قول تاویل دادی یعني تفسیر یا وایي:ددې ایت په تاویل کې د علماو اختلاف دی.

بعضې وایي:د تفسیر او تاویل مابین کې فرق شته:

هغه فرقونه په لاندې ډول دي:

۱ـ د عموم خصوص فرق.

الف:تفسیر د تاویل څخه عام دی راغب وایي:تفسیر د تاویل نه ډیر عام دی ځکه تفسیر د الفاظو او مفرادتو وضاحت ته وایي او تاویل د جملو او پوره خبرې وضاحت ته لکه د خوب تعبیر ته تاویل وایو بل دا چې تاویل د الله د کتابونو د وضاحت لپاره مستعمل دی او تفسیر د الله د کتابونو وضاحت او عامو خبرو وضاحت ته ویلی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب ـ تاویل د تفسیر نه ډیر عام دی ځکه دا په کلام او غیر کلام دواړو کې جاري کیږي مثلا وایو تاویل الکلام د خبرې وضاحت یا تاویل الامر د کار انجام او تفسیر د کلام او د هغې د مدلول سره مختص دی.

۲ـ یو قول دادی چې د تفسیر او تاویل مابین کې تباین دی او ددوی اختلاف دی:

۱ـ بعضې وایي:تفسیر مطلب دا چې یو عالم ووایي په قطعي طور سره دا د الله مراد دی ددې ایت څخه او تاویل دا چې په ایت کې ډیر احتمالات شته نو عالم یو قول ته بغیر د جزم او قطع نه ترجیح ورکړي.دا د ماتریدي رحمه الله قول دی.

ب:بعضې وایي: د تاویل تعلق د روایت سره ده یعني د ایت تشریح په ایت یا حدیث سره کول او د تاویل تعلق د درایت سره یعني د قران تشریح په اجتهاد سره کول.

خازن وایي:د تفسیر او تاویل په مابین کې فرق دادی چې تفسیر په روایت(منقولاتو) باندې موقوف دی او تاویل په اجتهاد او فهم.

د تفسیر مثال دا ایت دی: وَ اِنْ طَآىِٕفَتٰنِ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ اقْتَتَلُوْا فَاَصْلِحُوْا بَیْنَهُمَاۚ

کله چې د مسلمانانو دوه ډلې د یو بل سره نخته وکړي.

په حدیث کې راځي ددې نه مراد اوس او خزرج دي.

الله فرمایي:

تاسو به راوبلل شي چې د سخت جنګ کوونکي قوم سره جهاد وکړئ.

ددې وضاحت په روایت سره شوی چې فارس او اهل یمن مراد دي.

الله فرمایي:

د بعضې خلکو خبره به په دنیا کې پتا باندې اثر کوي او تعجب کې به دې واقع کوي.

روایت کې راځي ددې نه مراد اخنس بن شریق دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله فرمايي: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْرِىْ نَفْسَهُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِؕ-وَ اللّٰهُ رَءُوْفٌۢ بِالْعِبَادِ(۲۰۷)

بعضې کسان خپل نفس د الله د رضا لپاره خرڅوي.

روايت کې راځي ددې نه مراد صهيب رضي الله عنه دی.

نو ديته تفسير وايي چې د روايت باوجود د اجتهاد او راى طرفته عدول ندی جايز.

د تاويل مثال د الله دا قول: اِنْفِرُوْا خِفَافًا وَّ ثِقَالًا وَّ جَاهِدُوْا بِاَمْوَالِكُمْ وَ اَنْفُسِكُمْ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِؕ-ذٰلِكُمْ خَیْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ(۴۱)

د جهاد لپاره سپک او درانه ټول ووځئ.

هر عالم د خپل اجتهاد او فهم مطابق دا ايت تشريح کړی نو بعضې وايي:مراد ځوانان او بوډاګان دي.دويم:مالدار او فقيران.دريم:مريضان او روغ.

او دا ټول اقوال مقبول دي،خو پورې چې د اصل او عقل خلاف نه دي.

ج:يو قول دادی چې تفسير د مخلوق سره خاص دی او تاويل د الله صفت دی ځکه هغه فرمايي:او د قران په تاويل خو صرف الله پوهيږي.

يعني په قران کريم کې بعضې غيبي امور دي چې الله د هغې باره کې هيچا ته خبر ندی ورکړی لکه د قيامت د واقع کيدو وخت او د هغې علامات به کله ظاهريږي.

د: ابو طالب الثعلبي رحمه الله فرمايي:تفسير د لفظ حقيقي يا مجازي معنی بيانولو ته وايي لکه د صراط نه مراد لاره او د صيب نه باران او تاويل د لفظ د باطني راز وضاحت ته وايي.ځکه دا د اول نه اخستل شوی مراد ترينه د يو کار انجام ته واپس کيدل دي.نو تاويل د مراد حقيقت او انجام پورې تړاو لري.او تفسير خو د مراد ددليل وضاحت سره خاص دی ځکه لفظ د معنی څخه پرده پورته کوي، او کاشف دليل دی، او ددې مثال د الله قول:ستا رب په مورچل کې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې تفسير دارنګه دی:
دا د رصد نه ماخوذ دی په معنی د مراقبه کولو يعني الله مراقبه کوي هر څه باندې خبير دی.
او تاويل دادی چې ووايو الله پدې ايت کې خلکو ته ويره ورکړې چې زما د احکامو پابندي وکړئ د غفلت څخه ډډه،او د پيشۍ د ورځې تياري ونيسئ.

ج ـ د اصول التفسير تعريف په اعتبار د مرکب اضافي سره:

ددې نه مراد هغه اصول او قواعد دي چې علم التفسير پرې قايم دی،د مفسر متعلق د شروطو ادابو ذکر کول،د تفسير متعلق امور لکه قواعد،طريقي،او د تفسير مناهج وغيره ذکر کول.
يا اصول التفسير هغه علم دی چې ددې په ذريعه مونږ د قران صحيح فهم ته رسيدلی شو،پدې سره د صحيح او غلط منهج په مابين کې فرق کولی شو.
دا د هغه علومو څخه دی چې د قران کريم د خدمت لپاره وضع شوي،لکه د تجويد او قرات او رسم علوم.
د علوم القران او اصول التفسير مابين کې مضبوط تعلق دی،دا د علوم القران مهمه حصه ده،البته کله د مجاز مرسل په طور علوم القران ته اصول التفسير وايي،د جز استعمال او مقصد کل اغستل د باب څخه ځکه اصول التفسير د علوم القران اهم جز دی.

د اصول التفسير هدف او غايت:

د تجويد د علم مقصد د قران الفاظ صحيح کول او دا چې صحيح طريقې سره تلفظ وکړی شي،نو د اصول التفسير مقصد د قران کريم صحيح فهم ته رسيدل دي.
د اصول التفسير هدف داسې قواعد،مناهج او طريقې وضع کول دي چې د قران د فهم لپاره معين ثابتيږي او د مفسر شروط او اداب ذکر کوي ځکه هر سړی د قران د تفسير اهل ندی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصول التفسیر فواید:

ددې علم متعدد فواید شته چې اهم يې په لاندې ډول دي:

۱ـ ځان د علم په اسلحې سره مسلح کول،علمي ثقافت پيدا کول،د اسلام د دشمنانو په ضد د قران د دفاع طريقې پيژندل،کوم چې د قران په ايتونو کې په الحاد کولو بوخت دي.

۲ـ د قران د تفسير صحيح طريقې پيژندل،او دا چې کوم منهج د تفسير په باب کې صحيح دی او کوم يو غلط،او څوک د تفسير اهل دی،او د کومو خلکو تفسير مردود دی.

۳ـ هغه قواعد پيژندل چې د الله د کتاب په فهم کې طالب علم سره مرسته کوي،دې لپاره چې مسلمان خپله عقيده په صحيح قاعده باندې مبني کړي.

۴ـ دهغه کوششونو او خدماتو څخه خبريدل چې علماوو د قران د لفظ او معنې د حفاظت لپاره د تاريخ په مختلفو حصو کې تر سره کړي دي،او پدې باب کې د هغوی اقتدا کول.

د اصول التفسير موضوع:

د يو علم د موضوع څخه مراد هغه شی دی چې ددغه علم د عارضي احوالو باره کې بحث کوي،نو د اصول التفسير موضوع داده چې دا د تفسير لپاره قواعد،اصول،او شروط وضع کوي،او هغه مناهج چې مفسرينو د قران د تفسير په وخت انتخاب کړي،او د علم التفسير موضوع د قران کريم د الفاظو معاني بيانول او د هغې څخه رازونو او احکام رايستل دي.

ددې علم فضل او مرتبه:

دا علم ستره مرتبه لري ځکه اصول التفسير د علم تفسير لپاره قواعد وضع کړي او د علم التفسير موضوع قران دی چې خير الکلام او د الله کتاب دی،نو هيڅ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تعجب خبره نده چې ووایو اصول التفسیر په ټولو علومو کې اشرف او افضل علم ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د علم تفسیر پیدایښت او مراحل:

د الله طریقه داده چې هر امت ته یې یو کتاب او رسول رالیږلی او دا کتاب د هغوی د ژبې مطابق وي،الله فرمایي: بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ ۗ وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (44)

او مونږ هر یو رسول خپل قوم ته د هغوی په ژبه لیږلی چې وضاحت وکړي.

نو محمد صلی الله علیه وسلم په جزیره العرب کې مبعوث شوی او په عربۍ ژبه کې پرې الله قران نازل کړی الله فرمایي:او مونږ دا قران په عربۍ ژبه نازل کړی دې لپاره چې تاسو د عقل نه کار واخلئ.

او فرمایي:بیشکه جبریل دا قران ستا په زړه نازل کړی،دې لپاره چې ته خلکو ته ویره ورکړې او دا په عربۍ ژبه کې دی.

د هغه قوم(قریش) د عربۍ ژبې ښخه واقف وو،لهذا د قران په ایتونو باندې پوهیدل،البته قران د لفظ او لغوي او بلاغي اسلوب په اعتبار سره د عام کلام سره فرق لري،لهذا عرب د قران په فهم کې متفاوت درجات درلودل،البته ټولو ته معلومه وه چې قران یوه معجزه ده،خو د قران په بعضې الفاظو نه پوهیدل نو کوم لفظ چې مشکل و د هغې باره کې به صحابه و د رسول الله نه پوښتنه کوله،هغه به ورته وضاحت وکړ،نو ددې ځای نه علم تفسیر پیدا شو او په مختلفو مراحلو باندې تیر شو:

اولنۍ مرحله: د رسول الله په زندګۍ کې د تفسیر وجود:

الله سبحانه وتعالی د قران د حفاظت ذمه دارې اخستې هغه فرمایي:او مونږ دا قران نازل کړی،نو خامخا به یې تر قیامته حفاظت کوو.

همدارنګه الله وعده کړې وه چې دا قران به د رسول الله په سینه کې راجمع کوي،هغه فرمایي:ژبه پرې مه خوځوه چې جلدې وکړې،ځکه زمونږ کار دی چې دا ستا په سینه کې جمع کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا یې خپل پیغمبر ته حکم کړی و چې خلکو ته د قران تشریح وکړي،لهذا الله فرمايي:او بیشکه مونږ تاته دا کتاب نازل کړی چې خلکو ته د بعضو ایتونو تشریح وکړې،دې لپاره چې هغوی سوچ پرې وکړي.

همدا وجه وه چې صحابه و به د قران د مشکل ایتونو د تشریح لپاره رسول الله ته رجوع کوله نو شافي او کافي جواب به یې مونده کوو.

د علماو اختلاف دی چې رسول الله څومره مقدار د قران ایتونو تشریح کړي،نو پدې اړه دوه قوله مشهور دي:

اول:ابن تیمیه رحمه الله وايي:رسول الله چې څنګه د قران ټول الفاظ صحابه و ته بیان کړي دغه شان د هغې ټولو وضاحت یې هم کړی ځکه د الله دا قول:چې ته خلکو ته د ایتونو وضاحت وکړې،دا معنی او لفظ دواړو ته شامل دی.

ددې قول دلایل:

۱ـ د سورت نحل دغه پورتنی ایت:

۲ـ د ابو عبدالرحمن السلمي حدیث:چې صحابه و به لس ایته ازده کړل د هغې څخه به یې تجاوز نه کوو تر څو چې به یې په هغې کې موجود احکام او اعمال ازده کړل نو وايي:مونږ قران او عمل دواړه حاصل کړل.

۳ـ ابن عمر صرف د سورت بقره په یادولو اته کاله تیر کړي،نو ددې مطلب دا چې هغوی صرف حفظ نه کوو بلکې د معانو پوهه یې هم حاصلوله.

۴ـ د کلام مقصد دا وي چې سړی پرې پوهه شي ځکه د طب یا حساب کتاب څوک هم د فهم نه بغیر نه وايي چې صرف الفاظ یې ووايي او د معنی څخه خبر نه وي،نو قران خو د الله کتاب دی چې پدې سره زمونږ نجات او دنیوي او اخروي سعادت دی،نو څنګه کیدای شي چې د مطلب او فهم نه بغیر یې ولولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم قول:رسول الله صحابه و ته د ډېرو کمو ایتونو تشریح کړې،او ددوی دلایل:

۱ـ عایشه رضي الله عنها فرمايي:رسول الله يو څو ایتونه تشریح کړي،چې جبریل ورته د هغې تفسیر کړی و.

۲ـ الله خپل پیغمبر ته پدغه ایت کې د ټولو ایتونو د شرح کولو حکم ندی کړی،دې لپاره چې خلک د الله په کتاب کې پخپله تدبر وکړي،او د کومو ایتونو تفسیر چې په حدیث کې ندی وارد هغه په علاماتو او دلایلو کې د سوچ په نتیجه کې مخې ته راتلی شي.

۳ـ که رسول الله چیرته د قران د ټولو ایتونو تفسیر پخپله کړی و نو بیا ابن عباس ته د قران په تفسیر کې د مهارت د دعا څه معنی؟ځکه ټول صحابه خو بیا په فهم د قران کې برابر شول نو د ابن عباس رضي الله عنهما خصوصیت پاتې نشو.

راجح قول:

زما په نزد راجح قول دادی چې رسول الله د قران ټول ایتونه ندي تفسیر کړي،ځکه:

۱ـ د بعضې ایتونو فهم په عربي باندې موقوف دی،نو دارنگه ایتونه بیان او وضاحت ته هیڅ ضرورت نلري.

۲ـ بعضې ایتونه انتهايي واضح احکامو باندې مشتمل دي نو د ایت د اوریدو سره سمدواره ذهن ورته رسیږي،لهذا وضاحت ته اړتیا نشته لکه د الله دا قول: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ

پتاسو باندې د میندو سره نکاح حرامه ده.

ددې ایت په اوریدو سره سم د سامع ذهن ته د نکاح حرمت رامخکې کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳ـ بعضې مسايل داسې دي چې علم يې الله سره دی،هيڅوک يې پرې ندې خبر کړي،لکه د قيامت د قايمدو وخت د روح حقيقت وغيره تر دې چې خپل پيغمبر ته يې هيڅ شی ددې په اړه ندی وحي کړی،نو هغه به يې څرنګه وضاحت او تفسير وکړي؟.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ـ بعضې مسایل داسې دي چې په پيژندلو کې يې هيڅ فايده نشته لکه دا چې د اصحاب کهف والاو د سپي رنگ څنگه و،د موسی علیه السلام امسا د کوم بوټي نه جوړه وه،ابراهيم عليه السلام ته الله کوم قسم مرغان راژوندي کړي و،وغيره نو ددې تفسير رسول الله ندی کړی.

نو مونږ په يقين سره ويلی شو چې د الله رسول د قران د ټولو ايتونو تفسير ندی کړی،البته دا قول هم صحيح ندی چې رسول الله د ډيرو کمو ايتونو تشريح کړې،او ددې لپاره د عايشه رضي الله عنها د حديث څخه استدلال څکه دا حديث کمزوری دی د محمد بن جعفر الزبيري د وجې.

طبري وايي:په علماو کې يې څوک نه پيژني.او ابن کثير وايي:دا حديث منکر او ناشنا دی.

البته که صحت يې تسليم کړو نو ددې نه مراد غيبي امور دي،چې صرف الله سره يې علم خاص دی.

ددې قول د رد لپاره دا خبره کافي ده چې د حديث په کتابونو کې ډير روايات د رسول الله څخه مرفوعا نقل دي چې د قران د تفسير پورې تړاو لري.

په تفسير کې د رسول الله منهج:

رسول الله د ايت په تشريح کې تفصيل ندی کړی چې خبره اوږده کړي،يا د موضوع څخه خروج وکړي،او هغه امور بيان کړي چې هيڅ ثمره او فايده نلري،نو هغه به اکثر د قران د مجمل ايتونو وضاحت کولو يا د عام تخصيص او مطلق تقييد.

دويمه مرحله:د صحابه و په زمانه کې د قران کريم تفسير:

مونږ دا خبره ذکر کړه چې صحابه خالص عرب وو،نو د قران په معنی او مقصد پوهيدل څکه هغوی د عربي ژبې علم درلوده او د هغوی فهم د عجميت او د فاسدو عقايدو او بدعاتو څخه پاک و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې به هغوی ته د ایت فهم مشکل شو،د رسول الله طرفته به یې رجوع وکړه،نو هغه به ورته تفسیر او وضاحت وکړ،که دا ممکن نه و نو خپل اجتهاد به یې وکړ،او دې کې شک نشته چې ټول صحابه په فهم د قران کې برابر نه وو،بلکې یو بل ته به یې رجوع کوله،ځکه ددوی په مابین کې تفاوت او اختلاف د فهم قوت او ادراک او د ایت سبب نزول او حالاتو ته راجع و،بلکې هغوی د الفاظو د معنې په پیژندلو کې هم متفاوت وو،د قران داسې الفاظ شته چې بعضو ته یې مطلب معلوم و،او نورو باندې پټ پاتې شوی و،دا څه د تعجب خبره نده،ځکه په لغت باندې مجموعي افراد احاطه کوي،ضروري نده چې هر فرد په لغت کې مهارت ولري،لکه عمر رضي الله عنه ته د(اب) معنی نه وه معلومه.

دارنگه د (تخوف) معنی د الله پدې قول کې تر دې چې د هذیل قبیلې یو کس ورته وویل:مونږ تخوف تنقص ته وایو.

د ابن عباس څخه روایت دی چې زه د فاطر په معنی نه پوهیدلم تردې چې یو دوه کسان مې ولیدل د یو بل سره په بحث اخته وو،د کوهې متعلق،نو یو وویل(انا فطرتها) یعني په ابتدایي طور سره ما ددې کوهي بنیاد ایخی دی.

دا عدي بن حاتم و چې پدې ایت نه وو پوهه شوی:

نو خپل سر سره نژدې یې یو سپین تار او بل تور کیخودی و،تر دې چې رسول الله ورته وضاحت وکړ.

د قران په فهم کې د صحابه و تفاوت(اختلاف) لاندې اسبابو ته راجع دی:

۱ـ د فهم په ادواتو کې مختلف وو،لکه د عربۍ علم نو څوک د عربۍ ژبې په مفرداتو ډیر پوهه و،او څوک کم.

۲ـ ځکه چې بعضې صحابه و د رسول الله سره ناسته پاسته ډیره کړې وه د نورو په نسبت.

۳ـ بعضې د ایتونو د اسباب نزول څخه خبر و،او بعضې نور نه.

۴ـ په شرعي علومو کې په مهارت کې متفاوت وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ـ صحابه و د عامونو انسانانو پشان په عقلي ادارک کې تفاوت لرلو.
همدا وجه ده چې مسروق وايي:زه د پیغمبر د ملګرو سره کیناستلی یم،هغوی د حوض پشان دي،ځکه یو حوض یو کس لپاره کافي کیږي،او بل دوه کسانو لپاره،او بل لسو لپاره،بعضې حوض داسې شته چې سل کسان مړوي،داسې هم شته چې د ځمکې ټول خلک ماړه کړي.
البته د صحابه و تفسير ته امتیاز حاصل دی،ځکه په هغوی کې لاندې صفات موجود وو:
۱ـ اسراییلي روایات یې په کثرت سره نه روایت کول،ځکه رسول الله پدې حریص و چې د هغه صحابه د اسلام د صفا چینې څخه استفاده وکړي چې هیڅ خړوالی ندی ورسیدلی،او پدې باندې د دلالت لپاره د رسول الله غوسه کافي ده چې کله یې د عمر رضي الله عنه په لاس کې د توراتو صیحفه ولیدله نو په غوسه شو.
۲ـ هغوی د ټول قران تفسیر ندی کړی،ځکه بعضې ایتونو واضح وو،وضحات او تفسیر ته یې ضروت نه لره،ځکه هغوی په عربي کې مهارت،او د معاشرې په احوالو باندې خبر وو.
۳ـ هغوی د تفسیر کې تکلف ندی کړی،د بعضې ایتونو په تشریح کې یې په عام معنی باندې اکتفا کړې،د بې فایدې تفصیل څخه یې ډډه کوله،مثلا ددې ایت په تفسیر کې یې پدومره خبره کفایت کړی وو،چې دې کې الله خپل نعمتونه ذکر کړي،او د (اب) د معنې د پیژندلو تکلف یې هم نه کولو.
۴ـ هغوی د تفسیر باره کې د کتاب لیکلو اهتمام ندی کړی ،د تفسیر ټول اقوال د هغو څخه تابعینو نقل کړي،البته څه صحابه داسې وو چې د تفسیر اقوال یې په کتاب کې جمع کړي وو،لکه عبدالله بن عمرو بن العاص صحیفه لیکلې وه چې د صادقه په نوم یادیږي،او فرمایل یې:دا صادقه ما د رسول الله څخه اوریدلې ده چې زما او د هغې مابین کې هیڅ واسطه نه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا صحیفه امام احمد په مسند کې نقل کړې،البته د صحابه و په زمانه کې د تفسیر تدوین کم و.

په تفسیر کې د صحابه و منهج:

ددوی منهج په درې قواعدو بنا دی:

۱ـ د قران د یو ایت تشریح په بل سره کول(د قران تفسیر په قران سره):

څکه د قران یو ایت کله مجمل(وضاحت یې نه وې کړی شوی) په یو مقام کې بیا الله په بل مقام کې د هغې وضاحت کړی وي.یو مقام کې عام بل کې تخصیص وارد دی،په یو ځای کې مطلق،او بل کې یې تقیید راغلی وي.

مثلا په قران کې واردې قصې په یو سورت کې اجمالا ذکر شوي،او بل کې یې تفصیل راغلی،لکه د ادم علیه السلام او ابلیس قصه،د موسی علیه السلام واقعه د فرعون سره.

او دا قسم تفسیر د ابن تیمیه رحمه الله بقول د تفسیر دښایسته طریقو څخه دی.

۲ـ د قران تشریح د حدیث په ذریعه:

کله چې به هغوی ته د ایت تفسیر او وضاحت په قران کې میلاو نه شو،نو د رسول الله صلی الله علیه وسلم طرفته یې رجوع کوله،نو هغه به وضاحت وکړ.

الله فرمايي:او مونږ تاته قران ددې لپاره نازل کړی چې د بعضې ایتونو وضاحت هغوی ته وکړې.

د حدیث په کتابونو کې د تفسیر د اقوالو لپاره مستقل بابونه قایم شوي.

ددې مثاله ډیر زیات دي،چې صحابه و به د قران د تشریح لپاره رسول الله ته رجوع کوله مثلا:ابن مسعود رضي الله عنه فرمايي:کله چې دا ایت نازل شو:

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ (82)

هغه کسان چې ایمان یې راوړی او خپل ایمان یې د ظلم په وجه ندی تباه کړی د هغوی لپاره امن دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو صحابه حیران شو،او دا خبره پرې سخته ولګیده،هغوی وویل:د الله پیغمبره،مونږ کې خو ټولو په ځان ظلم کړی(یعني ګناه) هغه وفرمایل:ددې مقصد ګناه کول ندي،بلکې شرک دی.ایا تاسو د قران هغه بل ایت ندی اوریدلی چې: لقمان خپل ځوې ته وویل:د الله سره شرک مه کوه ځکه شرک غټ ظلم دی.

علي رضي الله عنه فرمايي:ما د رسول الله څخه پوښتنه وکړه چې په قران کې د حج اکبر لفظ راغلی دی،ددې څخه معنی،هغه وفرمایل:د غټ اختر ورځ.

عایشه رضي الله عنها فرمايي:رسول الله وفرمایل:چا سره چې بحث وشو نو خامخا عذاب به ورکړی شي،ما وویل:ایا الله ندي فرمایلي:چې هغه سره به اسان حساب وشي،هغه وفرمایل:د حساب نه مراد عرض(پیشي) ده.

او رسول الله به کله د قران تفسیر بغیر د چا د پوښتنې نه کولو لکه عقبه بن عامر وايي:د الله رسول په منبر باندې دا ایت ولوست:

وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ

او د کافرانو لپاره هر قسم قوت د خپل وس مطابق تیار کړئ.

نو ویې فرمایل:د قوت اولنی او مهم قسم ویشتل ازده کول دي.

انس رضي الله عنه فرمايي:د الله رسول فرمایلي دي:کوثر هغه نهر دی چې په جنت کې الله ماته راکړی.

۳ـ اجتهاد او استنباط:

که هغوی به د ایت تفسیر په قران یا سنت کې مونده نکړ،نو خپله اجتهاد ته به مجبوره شو،ځکه هغوی خالص عرب دي،د رسول الله په مجالسو کې حاضر شوي،قران د هغوی په ژبه نازل شوی،البته هغوی کې د اجتهاد شروط متوفر وو:

۱ـ د عربي په احوالو،رازونو پوهه،د قران د ایتونو په فهم کې مدد ګار ثابتیږي.

۲ـ د عربو په عاداتو اخلاقو خبر وو،پدې سره د هغه ایتونو فهم اسانیده چې د عادت یا سلوک د اصلاح متعلق وو لکه د الله دا قول:بیشکه د میاشتو وروسته کول په کفر کې زیادت دی،او دا:دا نیکي نده چې تاسو د شا له طرفه کورونو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راشئ. ځکه څوک چې د عربو عادات پيژني،نو دا رنګه پدې قسم ايتونو سمدست پوهيدلی شي.

۳ـ هغوی(صحابه) د يهودو او نصاراو د احوالو څخه خبر وو،نو د دوی متعلق ايتونو باندې په اسانی سره پوهه شول.

۴ـ صحابه و ته د ايتونو د نزول د اسبابو معرفت حاصل و،ځکه هغوی د قران د نزول په زمانه کې شاهدين وو،هغه واقعات يې په سترګو ليدلي وو،نو ددې وجې په ډيرو ايتونو پوهه وو،همدا وجه ده چې ابن تيميه رحمه الله فرمايي:د سبب نزول پيژندل د ايت په فهم کې مدد کوي،ځکه د سبب پيژندل د مسبب د پيژندلو ذريعه ده.

۵ـ قوي فهم او ادارک کوم چې الله صحابه و ته ورکړي وو،دا خبره د هغوی د سيرت څخه معلومه ده چې د قوي فهم په وجه په ډيرو ايتونه پوهه شوي وو چې په قران او سنت کې يې تشريح نه وه.

په صحابه و کې بعضې په تفسير سره مشهور دي لکه ابوبکر،عمر،عثمان،علي،عبدالله بن مسعود،ابن عباس،عبدالله بن الزبير،ابي بن کعب،زيد بن ثابت،ابو موسی الاشعري،عايشه رضي الله عنهم،نو صحابه هم شته چې تفسيري روايات ترې په قلت سره نقل دي،لکه انس،ابو هريره،ابن عمر،جابر بن عبدالله،عبدالله بن عمرو بن العاص.

البته په صحابه و کې مشهور او مکثرين مفسرين صرف څلور دي:علي،عبدالله بن مسعود،عبدالله بن عباس،ابي بن کعب رضي الله عنهم.

د علي رضي الله عنه په تفسير کې د مهارت سبب د هغه واسع علم ته راجع دی،او دا چې هغه ډيره زمانه علم ته ځان فارغ کړی و،د خلافت په امورو مشغول نه و،ځکه ابو بکر،عمر،او عثمان،خلافت پوره کړ،او بيا دده دور راغلی،او وروسته زمانې ته پاتې شوی و،چې خلکو د قران مفسر ته اړتيا لرله.ځکه اسلام خپور شو،او ډير خلک د الله په دين کې شامل شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او باقي درې صحابه په تفسير باندې مشهور شول،ځکه هغوی ددې مدارس قايم کړل لکه:

۱ـ په کوفه کې د ابن مسعود مدرسه:

هغه شپږم مسلمان و،په مکه کې اولنی صحابي چې په قران يې اواز پورته کړی و،د رسول الله خادم،هغه ته د اودس د اوبو،مسواک،او څپړو،حاضروونکی،کله چې به غسل ته لاړ،نو هغه ته پرده کوونکی،کله چې به اوده و،نو راپاځوو به يې،يو ورځ يې رسول الله ته قران اورلو تر دې چې د هغه صلی الله عليه وسلم د سترګو نه اوښکې روانې شوې،او رسول الله فرمايي:که څوک غواړي چې تازه قران ولولي لکه څنګه چې نازل شوی،نو د ابن مسعود په قرات دې ولولي.

عمر رضي الله عنه په خپل حکومت کې کوفې ته وليږه چې خلکو ته تعليم ورکړي،عمر وويل:کوفې ته په ليږلو ما ابن مسعود ته ترجيح ورکړه،ځکه دا سړی د علم نه ډک دی،کله چې علي رضي الله عنه کوفې ته راغلی نو خلکو وويل:مونږ د ابن مسعود پشان،ښايسته اخلاقو والا،مشفق معلم،او زاهد انسان ندی ليدلی،هغه وويل:په الله قسم،ايا دا خبره تاسو رښتيا د زړه څخه کوئ،هغوی وويل:هو،علي رضي الله عنه وفرمايل:اې الله ګواه شه چې زه د ابن مسعود باره کې همدا ګواهي ورکوم،چې دوی ورکړه،ابن مسعود فرمايي:په الله قسم د قران په هر يو ايت خبر يم،چې د چا باره کې نازل دی،څه وخت نازل دی،که ماته پته وی چې زما نه بل څوک په قران ښه پوهيږي،نو ورغلی به وی.

د هغه مشهور شاګردان:مسروق،علقمه،اسود،قتاده،وغيره دي.

۲ـ په مکه کې د ابن عباس رضي الله عنهما مدرسه:

د پيغمبر د تره ځوی،د هجرت څخه درې کاله مخکې پيدا شوی و،د مور نوم يې لبابه الکبری دی،دده ترور ميمونه د رسول الله بې بې ده،ابن مسعود فرمايي:د قران ډير ښه ترجمان ابن عباس دی،ابن عمر فرمايي:ابن عباس پدې امت کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله په قران د ټولو نه ښه پوهه دی،رسول الله د هغه لپاره دعا کړې وه چې الله په قران کې مهارت ورته نصیب کړه،طاوس ته وویل شو:دې ماشوم پسې روان یې،او غټ صحابه دې پریخي دي؟هغه وویل:ما اویا صحابه لیدلي چې کله به یې اختلاف و،نو ابن عباس ته به یې رجوع وکړه،په ٦٨ هجري کې وفات شوی.

تنبیه:خلکو د تفسیر په اړه ډیر روایات د ځانه جوړ کړي،او د ابن عباس طرفته یې نسبت کړی،ځکه پدې باب کې هغه ته مرتبه حاصله وه.

دده مشهور شاګردان:مجاهد بن جبر،سعید بن جبیر،طاوس بن کیسان،عطا،او عکرمه دي.

٣ـ په مدینه کې د ابي بن کعب مدرسه:

هغه د خزرج قبیلې څخه و،په عقبه او بدر کې شریک شوی،د رسول الله اولنی کاتب کله چې مدینې ته راغلی،د قاریانو سردار،د وحي کاتب،رسول الله فرمایي:په ټولو کې ستر قاري همدا دی.

انس فرمایي:رسول الله ابي بن کعب ته وویل:الله ماته حکم کړی چې تاته قران در واوروم؟هغه وویل:ایا الله زما نوم اخستی دی؟هغه وفرمایل:هو،نو هغه په ژړا شو،د عمر په خلافت کې وفات شوی.

ابو العالیه د تفسیر ډیر اقوال دده څخه نقل کړي،چې ابن جریر،ابن ابي حاتم،امام حاکم،او احمد په خپلو کتابونو کې دغه اقوال نقل کړي.

دده مشهور شاګردان:ابو العالیه،زید بن اسلم،محمد بن کعب،دده ځوې طفیل بن ابي بن کعب.

د صحابي د تفسیر حکم:

د صحابي تفسیر په دوه قسمه دی:

١ـ هغه تفسیر چې د اجتهاد مجال پکښې نشته،لکه غیبي کارونه،اسباب نزول،نو دا د مرفوع حدیث پشان دي،چې قبلول یې ضروري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ د صحابه هغه تفسیر چې اجتهاد یې کړی وي،نو دا دده خپله رایه ده تر څو چې د پیغمبر طرفته یې نسبت نه وي کړی،او بعضې علما وایي:د صحابي موقوف روایت د تفسیر په باب کې قبلول واجب دي،ځکه دوی ته په تفسیر کې امتیازات حاصل وو.

ابن تمیه فرمایي:که د قران تفسیر په قران یا حدیث کې مونده نکړې،د صحابه و قول ته لاړ شه،ځکه دوی په تفسیر د ټولو نه ښه پوهه لري،ځکه دوی د قران د نزول په زمانه کې حاضر وو،خصوصا پدوی کې علما صحابه.

دریمه مرحله:د تابعینو په زمانه کې د قران تفسیر:

د صحابه و او تابعینو په منهج کې خاص فرق نشته،ځکه دوی تفسیر د صحابه و څخه ازده کړی.

دوی په تفسیر کې احتیاط کولو،لکه د صحابه و په څیر،سعید بن مسیب څخه چې پوښتنه کیدله ددې ایت څه معنی؟داسې به غلی شو،لکه هیڅ چې یې ندي اوریدلي.

دا ددوی احتیاط و،البته که څوک د لغت او اصول تفسیر مطابق د قران څخه یو حکم اخذ کړي،نو څه باک نشته.

په تفسیر کې د تابعینو منهج:

د تفسیر په بنیادي مسایلو کې صحابه او تابعین مشترک دي،البته هغوی د صحابه کرامو څخه تفسیر ازده کړی و،او ددوی په زمانه کې مختلف ممالک فتح شوي وو،نو د تفسیر بعضې نور نوي قواعد مخې ته راغلل،نو د تابعینو منهج په لاندې امورو مشتمل دی:

۱ـ د قران تفسیر په قران سره کول.

۲ـ د قران تفسیر په حدیث سره کول.

۳ـ د قران تفسیر د صحابه و په اقوالو سره کول،ځکه تابعینو به پدې باب کې تفسیر ته رجوع کوله،د هغوی اقوالو ته به یې په خپلو اقوالو ترجیح ورکوله،دوی صحابه

(c) ketabton.com: The Digital Library

و ته تفسیر تیر کړی و،لکه مجاهد بن جبر وايي:ما درې مرتبه ابن عباس ته مصحف تیر کړی،د فاتحې نه والناس پورې،د هر ایت نه پس به مې ترې پوښتنه کوله.

۴ـ فهم او اجتهاد کله چې به تابعینو ته د قران تفسیر په قران،سنت،او د صحابه و په اقوالو کې مونده نه کړ،خپله اجتهاد به یې وکړ،دوی به په تفسیر کې په لغت باندې استعمال کوو،د صحابه و خصوصي شاګردان و،که دوی د اجتهاد اهل نشي،نو څوک یې اهل دی.؟

۵ـ د اهل کتابو(یهودو او نصاراو) اقوال:

ځکه چې قران د پیغمبرانو قصې په اختصار سره ذکر کړې،ددې تفاصیل پکښې نشته،او زړونه همیشه تفصیل غواړي،کله چې مختلف ممالک د مسلمانانو لاس ورغلل،او اهل کتاب د الله په دین کې داخل شول،چې دوی ته د قران د قصو تفاصیل معلوم و،دا تفاصیل یې د تورات او انجیل څخه ازده کړي وو،نو اهل کتابو دا تفاصیل خلکو ته بیانول شروع کړل،او خلک همدوی ته متوجه شول،همدا وجه وه چې په تفسیر کې د یهودو اقوال داخل شول،چې دیته اسراییلي روایات وايي.

د عبدالله بن سلام،کعب الاحبار،وهب بن منبه،عبدالملک بن جریج څخه په کثرت سره اسرایلي روایات نقل دي.

د تابعینو د تفسیر خصوصیات:

۱ـ ددوی په زمانه کې په تفسیر کې اسراییلي روایات داخلیدل.

۲ـ چونګه نور ملکونه فتح شول،د عجمو کثیر تعداد د الله په دین کې داخل شول،نو ډیر داسې ایتونه چې صحابه و نه و تشریح کړي،د هغې تفسیر ته اړتیا پیښه شوه،لهذا تابعینو په تفسیر کې اضافه وکړه.

۳ـ پدې زمانه کې تفسیر د روایت او نقل په شکل کې یو بل ته نقل کیده،او دې یو خاص شکل اختیار کړی و،ځکه د هر ملک خلکو به په خپل مدرسه اکتفا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوله،لکه د مکې د خلکو مرجع ابن عباس و،د مديني د خلکو مرجع ابي بن کعب او د عراق مرجع ابن مسعود و.

۴ـ د تفسيري اقوالو کثرت او اختلاف ځکه تابعينو په خپل اجتهاد سره د صحابه و د اقوالو نه علاوه خپل اقوال اضافه کړل،نو په يو ايت کې ډير اقوال مخې ته راغلل.

۵ـ پدې زمانه کې د مذهبي اختلاف بنياد کيخودلی شو،داسې اقوال د تفسير په کتابونو کې داخل شول،چې د يو مذهب تاييد يې کولو.

۶ـ پدې زمانه کې د تفسير باره کې هر قول به په سند سره ذکر کيده،دې لپاره چې صحيح او ضعيف کې فرق راشي.

پدې زمانه کې مشهور مفسرين:

مجاهد بن جبر،سعيد بن جبير،عطا،عکرمه،الحسن البصري،زيد بن اسلم،قتاده بن دعامه،محمد بن کعب،ابو العاليه،عامر الشعبي وغيرهم.

د تابعي د تفسير حکم:

کله چې د ايت تفسير د رسول الله يا صحابه و څخه نقل ندی نو آيا د تابعي قول ته رجوع کولی شو،دې باره کې د علماو اختلاف دی:

ابن عقيل،امام احمد،او شعبه وايي:د تابعي قول د تفسير په باب کې قبلول ضروري ندي ځکه:

۱ـ دوی د رسول الله څخه سماع نده کړې،نو ددوی تفسير داسې ګڼل چې شايد د رسول الله څخه يې اوريدلی وي ممکن ندي.

۲ـ دوی د قران د نزول احوال او واقعات په سترګو ندي ليدلي،لهذا د ايت په فهم کې ترې غلطي واقع کيدلی شي.

۳ـ ټول تابعين خو عدول ندي،لکه د صحابه و پشان،لکه ابو حنيفه فرمايي:د رسول الله قول په سر سترګو قبول دی،که د صحابي قول راشي،عمل پرې کوم،البته که د تابعي قول راشي،نو هغوی زمونږ پشان سړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثر مفسرين وايي:که د قران تفسير په حديث يا قول صحابي کې ميلاو نشو،د تابعي قول به اخلو،ځکه دوی د صحابه و څخه زده کړه کړې،د هغوی په مجالسو کې حاضر شوي،د هغوی څخه يې استفاده کړې،چې بل چا نده کړې،لکه قتاده فرمايي:د قران د هر ايت په اړه ما د صحابه و څخه پوښتنه کړې،او شعبي وايي:هيڅ يو ايت باندې نه يم تير شوی،مگر د صحابه و څخه مې پوښتنه کړې.

راجح قول:

ابن تيميه فرمايي:که تابعين د ايت په تفسير باندې اجماع وکړي،نو ددې په قبلولو کې هيڅ شک نشته،البته که اختلاف يې کړی و،نو د يو قول په بل باندې حجت ندی،بلکې ددوی د اقوالو څخه به يو ته ترجيح د قران حديث،لغت،يا صحابي د قول په رڼا کې ورکولی شي.

زه وايم:پدې کې خو اختلاف نشته،اختلاف پدې کې دی چې د تفسير په باب کې د تابعي قول راشي،او مخالف يې نه وي معلوم،نو داسي قول بايد قبول کړی شي،او د نور امت په اقوالو باندې مقدم وگڼلی شي،ځکه د تابعينو فضل ته څوک رسيدی شي؟

څلورمه مرحله:د تدوين(په کتاب کې د تفسير ليکلو) دور:

په شاته مراحلو کې تفسير د روايت او تلقين په طرز و،يعني خلکو به د يو بل څخه د تفسير اقوال نقل کول،البته تدوين هم په کم مقدار کې موجود و،بيا د اولنۍ صدۍ په اخير کې د تدوين زمانه شروع شوه،نو علماو د حديث باره کې په ابوابو مشتمل کتابونه وليکل،او د تفسير تدوين په لاندې مراحلو تير شوی:

۱ـ د حديث په کتابونو کې د تفسير د رواياتو باب قايمول،لکه څنگه چې د حديث په کتاب کې د طهارت،مونځ،حج وغيره بابونه وي،دغه شان د تفسير باب هم علماو د حديث په کتابونو کې کيخود،البته د تفسير باره کې مستقل کتاب نه و ليکل شوی،چې د يو يو ايت تشريح د قران د اول نه تر اخير پورې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه علما چې د حدیث په کتابونو کې یې د تفسیر باره کې مستقل بابونه کیخودل په لاندې ډول دي:

یزید بن هارون،شعبه بن الحجاج،وکیع بن الجراح،عبد بن حمید وغیره.

ددې مرحلې خصوصیات:

۱ـ دوی د تفسیري اقوالو د سند خاص خیال ساته.

۲ـ تفسیر یې په مستقل کتاب کې نه و جمع کړی،بلکې د حدیث په کتاب کې یې د یو باب په شکل.

۳ـ دغه باب صرف په مرفوع حدیث نه و مشتمل،بلکې د صحابي او تابعي اقوالو ته هم شامل و.

دویمه مرحله:

پدې مرحله کې تفسیر مستقل علم وګرځید،د مصحف په ترتیب سره د قران کریم ټولو سورتونو ته شامل و.

ابن تیمیه او ابن خلکان وایي:د تفسیر باره کې اولنی کتاب عبدالملک بن جریج لیکلی او پدې مرحله کې چې کومو علماو کتابونه ولیکل هغوی هر یو:

ابن ماجه،ابن جریر الطبري،ابو بکر بن المنذر،ابن ابی حاتم،ابن حبان،الحاکم،ابن مردویه وغیره.

ددې مرحلې تدوین په لاندې خصوصیاتو مشتمل دی:

۱ـ پدې مرحله کې د تفسیر کتابونه په تفسیر بالماثور(قران حدیث،قول صحابي) باندې مشتمل و،د تفسیر بالرای هیڅ وجود نه و.

۲ـ پدې مرحله کې د تفسیر هر قول په متصل سند سره قایل ته منسوبیده.

۳ـ البته دوی د حدیث د صحت او ضعف پرواه نده کړې،بلکې ابن جریج خو د ایت په تفسیر کې هر صحیح او ضعیف حدیث ذکر کړی،ځکه دوی به حدیث،یا د صحابي قول په سند سره ذکر کړ،او حکم به یې پرې نه لګوو.

۴ـ ارسراییلي روایات په کتابونو کې په کثرت سره ولیکل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريمه مرحله:

د تفسير په تاريخ کې دغه مرحله خطرې موړ و،پدې مرحله کې مفسرينو د سلفو اقوال په تفسير کې د سند نه بغير نقل کول شروع کړل،نو صحيح او ضعيف ګډوډ شول،او دا د اسلام ددشمنانو لپاره لار کولاو شوه چې په دين کې د ځانه اضافه وکړي،ليکن الله د دين د حفاظت لپاره علما پيدا کړل،چې صحيح حديث د ضعيف څخه جدا کړي،او د دين د دشمنانو خرافات رد کړي.

پدې مرحله کې تفسير بالراى(په اجتهاد سره د قران ايت شرح کول) هم شروع شول،او راى په دوه قسمه ده محمود او مذموم،خلکو د علم نه بغير د ايت د تشريح جرات وکړ،د يو ايت په تفسير کې اقوال زيات شو،بغير د سند نه د تفسير باره کې هر يو قول چې چاته ميلاو شو،د ايت لاندې يې نقل کړ،نو ورته خلک راغلل،او ددوی ړوند تقليد يې وکه،چې نه يې د سند د صحت معلومات وکړل،او نه د روايت اصل يې معلوم کړ.

څلورمه مرحله:

دا مرحله د سابقه مرحلې نتيجه ده،نو د تفسير دروازه پوره کولاو شوه،او هر څه ورداخل شو،يعني صحيح او غلط ټول،او دا باب زمونږ د زمانې پورې کولاو دی،د سلفو په زمانه کې تفسير د قران حديث او صحابه او تابعينو د اقوالو څخه اخذ کيده،ليکن پدې مرحله کې په راى باندې اعتماد کوي،دا ځکه چې په اسلام کې ډيرې ډلې پيدا شوې،نو د هر مذهب موليانو د خپل مذهب د تاييد لپاره د قران ايتونه استعمال کړل،او د هر فن عالم باندې ددغه علم اثر غالب و،نو د قران په تفسير کې يې نور علوم داخل کړل،نو فقيه د تفسير کتاب د فقهي مسايلو څخه ډک کړ،داسې چې د خپل مذهب د فرعي مسايلو دفاع يې کوله،او په مخالفينو يې رد کوو،لکه قرطبي او جصاص،او د بعضې علماو تفاسير د قصو څخه ډک کړل،لکه ثعلبي،او نحويانو چې تفسير وليکه نو د هغوی ټول هم او غم اعراب او ترکيب

(c) ketabton.com: The Digital Library

و،لکه زجاج واحدي او ابو حیان،او د علم کلام او منطق مولیانو د فلاسفه و او حکماو اقوال په کثرت سره په تفسیر کې ذکر کړل،لکه امام رازي.
دغه شان مونږ گورو چې د هر فن مولا او د هر مذهب مقلد د قران تفسیر د خپل فن او مذهب مطابق کوي،او ایتونه پرې حمل کوي،اگر که احتمال بعید ولې نه و.
نو دا د تفسیر مراحل وو،او باید مونږ دا خبره یاده کړو،چې دا مراحل د یو بل څخه جدا ندي،بلکې د یو بل سره یې تعلق شته،د راتلوني مرحلې بنیاد په تیره کې وجود لري.

د تدوین په زمانه کې مهم کتابونه:

د تدوین د زمانې نه تر اوسه پورې چې څومره د تفسیر کتابونه لیکلی شوي،د هغې ټولو ذکر کول،اسانه ندي،نو باید مونږ اهم کتابونو ته اشاره وکړو:

۱ـ جامع البیان في تفسیر القرآن چې په تفسیر طبري سره معروف دی.

۲ـ بحر العلوم د ابو اللیث السمرقندي.

۳ـ الکشف والبیان عن تفسر القرآن د ثعلبي.

۴ـ معالم التنزیل د امام بغوي.

۵ـ المحرر الوجیز في تفسیر الکتاب العزیز د ابن عطیه.

٦ـ الدر المنثور في التفسیر بالماثور د سیوطي.

۷ـ تفسیر القرآن العظیم چې په تفسیر ابن کثیر سره مشهور دی.

۸ـ الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن د ثعالبي.

۹ـ فتح القدیر د امام شوکاني.

۱۰ـ اضوا البیان فی ایضاح القرآن بالقرآن د شنقیطي.

هغه کتابونه چې د قران تشریح په اجتهاد او رای سره کوي:

۱ـ الکشاف د امام زمخشري.

۲ـ مفاتیح الغیب د امام رازي.

۳ـ مدارک التنزیل وحقایق التاویل د نسفي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ـ لباب التأويل في معاني التنزيل د خازن.

۵ـ البحر المحيط د ابو حيان.

٦ـ انوار التنزيل واسرار التاويل د بيضاوي.

٧ـ تفسير الجلالين د جلال الدين محلي او جلال الدين السيوطي.

٨ـ ارشاد العقل السليم الى مزايا الكتاب الكريم د ابو سعود.

٩ـ روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني.

١٠ـ تفسير المنار د محمد رشيد رضا.

١١ـ في ظلال القرآن د سيد قطب.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مفسرينو د اختلاف اسباب:

صحابه د قران په معنی پوهيدل،ځکه عرب وو،کوم ايت چې به مشکل و،رسول به ورته تفسير کړ،او د بعضو ايتونو د معنی دلالت،او احکامو په رايستلو کې يې اجتهاد هم کړی،ددوی علم يو شان نه و،ځکه بعضو ته د سبب نزول معرفت او د ايت د فهم باره کې نور قراين معلوم و،او بعضو نورو ته نه،همدا وجه وه چې ددوی په مابين کې اختلاف واقع و،ليکن د اختلاف مقدار کم و،او ددې ډير وجوهات دي:

۱ـ ددوی په مابين کې پيغمبر موجود و،د اختلاف په وخت کې به يې هغه ته رجوع کوله.

۲ـ رسول الله به د قران په اړه هغوی د اختلاف څخه منع کول،په حديث کې راځي،چې د صحابه و يو جماعت د رسول الله ددراوزې خواته ناست وو،نو بحث يې وکړ،بعضو وويل:ايا الله دارنگه ندي ويلي؟نورو وويل:ايا الله داسې ندي ويلي. نو رسول الله خبر شو،راووت او ويې فرمايل:ايا تاسو ددې لپاره الله پيدا کړي يئ چې د الله کتاب د يو بل سره وجنگوئ؟پخواني امتونه خو پدې وجه گمراه شوي وو،الله چې څه حکم کړی،په هغې عمل وکړئ،او د څه نه چې منع شوي ياست د هغې نه منع شئ.

۳ـ د صحابه و پراخه علم د اختلاف د کموالي دريم سبب دی،ځکه دوی د عربي ژبې په مفرداتو اساليبو باندې پوهه لرله،ددې په وجه هغوی ته د قران د ډيرو ايتونو پوهه اسانه شوه.

۴ـ څلورم سبب پدوی باندې د زمانې اثر ځکه د زمانې اثر وي په خلکو باندې،او دا معلومه خبره ده چې د صحابه و زمانه د ټولو زمانو څخه بهتره ده،همدا وجه ده چې ابن تيميه فرمايي:په تفسير کې د صحابه و اختلاف کم و،البته په تابعينو کې اختلاف ډير و،خو دومره نه و لکه وروسته خلکو کې چې پيدا شو،ځکه هر کله چې يوه زمانه بهتره وي،د هغې د بهتروالي په وجه اختلاف کم وي.

همدا وجه ده چې د زمانې په تيريدو سره اختلافات زيات شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اختلاف په دوه قسمه دی،اختلاف التضاد او اختلاف التنوع او اختلاف التنوع څه باک نکوي،او د صحابه و اختلاف هم ددې قسم څخه دی:

د اختلاف التنوع اقسام:

مونږ کولی شو چې د سلفو په مابین کې واقع اختلاف څو قسمه ته تقسیم کړو:

۱ـ د هر یو مفسر مقصد یو وي،خو هر یو د هغې مقصودي معنی څخه په مختلفو الفاظو تعبیر وکړي.

مثلا د صراط مستقیم په تفسیر کې بعضې وایي:قران مراد دی،بعضې وایي:اسلام،یو قول دادی چې سنت او جماعت،بل قول:دلته مراد الله او رسول تابعداري ده،نو دا ټول اقوال په یو مقصود دلالت کوي،لیکن د هر عالم تعبیر جدا دی.

۲ـ چې هر یو مفسر د عام لفظ بعضې انواع د مثال په طور ذکر کړي،مثلا د الله دا قول:

بعضې وایي:دلته د سابق نه مراد هغه کس چې په اول وخت کې مونځ ادا کوي،مقتصد هغه چې په درمیانه وخت کې،او ظالم هغه چې د مازیګر مونځ ناوخته کوي، تر دې چې نمر زیړ شي.

بعضې وایي:سابق هغه چې صدقه ورکوي،ظالم چې سود خوري،او مقتصد چې تجارت کوي. وغیره نو دا ټول انواع د عام لفظ لاندې راځي.

۳ـ کله لفظ ددوه معانو احتمال لري:

لکه د قسوره لفظ د ویشتونکي په معنی راځي،او د زمري په معنی هم.

۴ـ د معانو څخه په داسې الفاظو تعبیر کول چې یو بل ته نژدې وي:

مثلا د الله دا قول(ان تبسل) بعضې ووایي مطلب یې دی چې ان تحبس وتړلی شي،او بعضې وایي:ان ترتهن چې ګاڼه کړی شي.

نو دا ټول اقسام د تنوع دي،او تضاد پکښې نشته،او پدې قسم اختلاف کې هیڅ ضرر نشته،زرکشي وایي:د تفسیر په کتابونو کې د یو ایت په تشریح کې د مفسرینو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مختلف اقوال راځي،نو څوک چې ناپوهه دی ګمان کوي،چې دا اختلاف دی،حالانکه داسې نده،دیته اختلاف نه وایي:بلکې یو مفسر د ایت ظاهري معنی کړي وي،او بل لازمي معنی،دریم د ایت ثمره ذکر کړي، او د ټولو مقصد یو وي،صرف په عبارت کې اختلاف شته،خو مراد یو دی.

د اختلاف اسباب:

د تفسیر په باب کې د مفسرینو اختلاف لاندې اسباب ته راجع دی:

۱ـ کله یو ایت کې د یو نه زیات قراتونه وي،نو یو مفسر د یو قرات مطابق تفسیر وکړي،او بل د بل قرات.

مثال په طور د الله دا قول: لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ (15)

مجاهد وایي: دلته د سکرت نه مراد بندیدل دي او ابن عباس وایي:چې جادو پرې وکړی شي،نو د اختلاف سبب د قرات مختلف والی دی ځکه مجاهد د سکرت په شد سره قرات تفسیر کړی او ابن عباس د مخفف سکرت تفسیر کړی.

دویم مثال:د الله دا قول: سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٍ وَتَغْشَىٰ وُجُوهَهُمُ النَّارُ (50)

حسن بصري واي:د قطران نه مراد ..

او ابن عباس وایي:ددې نه مراد ویلي شوې تانبه ده.

نو حسن بصري د قطران د قرات لحاظ کړی،چې د را نه لاندې تنوین نشته.

او ابن عباس د قطر ان قرات چې د را نه لاندې تنوین او قطر جدا لفظ دی او ان جدا.

۲ـ د اختلاف دویم سبب: د اعراب په وجوهو کې اختلاف ځکه اعراب په معنی باندې اثر لري،د فاعل او مفعول به مابین کې فرق دادی چې فاعل مرفوع دی او مفعول به منصوب، نو که څوک قصدا یو حرکت هم بدل کړي،کافر به شي،لکه د الله دا قول:که څوک د رسوله (ل) نه لاندې د پیش په ځای زیر ووایي نو کافر به شي.

نو دا دلیل دی چې د اعراب تاثیر په معنی باندې څومره ډیر دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اعراب کې د اختلاف مثال:د الله دا قول: وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (7)

بعضو ویلي (الراسخون) عطف دی په الله باندې نو معنی دا شوه چې الله هم د متشابه په تفسیر پوهیږي او علما هم.

او بعضې وايي:نه راسخون مبتدا ده نو مطلب دا شو چې صرف الله پوهیږي او د راسخینو کار دادی چې تسلیم شي.

۳ـ کله یو لفظ مشترک وي،د یوې ښخه ډیرو معنو ته شامل وي،په اشتراک لغوي سره نو یو مفسر یې په یوې معنی حمل کړي او بل یې په بله معنی او دواړه تفسیرونه صحیح دي،لکه د نکاح لفظ په عقد او جماع دواړو حمل کول صحیح دي.

او اشتراک صرف په فعل او اسم کې ندی واقع بلکې په حرف کې هم واقع دی،لکه مثلا (من) حرف د ابتدا په معنی هم راځي لکه د الله دا قول:

او د بعض په معنی راغلی دی لکه دا ایت:

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُّعْجِبُكَ قَوْلُهٗ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَ يُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِىْ قَلْبِهٖ ۙ-وَ هُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ

او د سببیت په معنی راځي لکه:

کله یو لفظ مشترک نه دي خو مراد ترې په دوه کسه کې یو دی لکه ضمایر د الله دا قول: ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ (8)

یا اسم جنس لکه الفجر او والشفع والوتر وغیره.

۴ـ کله په ایت کې د مطلق او مقید احتمال واقع وي:

مطلق هغه لفظ چې په حقیقت باندې د قید نه بغیر دلالت کوي،او مقید هغه چې په معنی باندې د شرط او قید سره دلالت کوي.

او دا قاعده ده چې د مطلق په مقید باندې حمل کول صحیح دي کله چې سبب او حکم متحد وي،البته ددې څلور صورتونه دي چې د علماو په بعضو کې اختلاف

(c) ketabton.com: The Digital Library

شته ایا مطلق په مقید حمل کولی شو که نه؟نو ددې اختلاف په وجه یو عالم مطلق په مقید حمل کوي،او بل یې نه.

لکه مثلا:الله د قتل په کفاره کې د غلام سره د مومن قید لګولی او په ظهار کې یې ندی لګولی دغه شان د قسم په کفاره کې صرف د غلام لفظ دی د ایمان قید ورسره نشته،نو بعضې وایي:مطلق باید په مقید حمل کړی شي،لهذا په ظهار او قسم کې کافر غلام ازادول صحیح ندي،لکه څنګه چې په قتل د خطا کې صحیح ندي.

او بعضې علما وایي:چې مطلق نه حمل کوو په مقید باندې،لهذا د ظهار او یمین په کفاره کې د کافر غلام ازادول هم ذمه خلاصوي.

۵ـ عموم او خصوص د اختلاف سبب دی:

عام هغه لفظ چې په ډیرو افرادو دلالت کوي لکه د الله دا قول:

دا ایت هر غل سړي او ښځې ته بغیر د تخصیص نه شامل دی.

نو عموم او خصوص د مفسرینو د اختلاف سبب دی،څکه دوی کله د یو لفظ باره کې اختلاف کړی وي چې ایا عام دی که خاص لکه دا ایت: وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ

بعضې وایي:د مشرکات لفظ عام دی د یهودو او نصاراو ښځو ته هم شامل دی.

لهذا دا ایت: وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ

ددغې لپاره مخصص دی.

او بعضې وایي:نه دغه ایت صرف مشرکاتو ته شامل دی،نو په دې بل ایت کې هیڅ تخصیص نشته.

٦ـ حقیقت او مجاز د اختلاف سبب دی:

حقیقت هغه لفظ چې په حقیقي معنی دلالت کوي،چې لغت کې د هغې لپاره دغه لفظ ایخودلی شوی،او مجاز دا چې یو لفظ په بله معنی دلالت وکړي.

البته د علماو مابین کې اختلاف شته چې ایا مجاز په قران کې شته که نه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې مثال دا ايت: وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ (43)
حسن بصري وايي:مطلب دا چې الله جنتيان په جنت کې خندوي،او جهنميان په جهنم کې ژړوي.
نو د اضحک او د ابکی حقيقي معنی يې کړې.
او ضحاک وايي:ځمکه يې په نبات راشنه کولو سره خندولې،او اسمان يې په باران سره ژړولی.
نو دا مجازي معنی شوه.

۷ـ په اظهار او اضمار کې اختلاف:

کله مفسرين د ضمير په مرجع کې اختلاف کوي،کله چې فاعل په فعل کې مستتر وي،لکه د الله دا قول:
بعضې وايي:دې نه مراد جبريل دی،او نور وايي:الله دی،چې محمد صلی الله عليه وسلم ته رانژدې شو

۸ ـ په نسخ او احکام کې اختلاف:

مثلا ددې ايت باره کې اختلاف:
جابر رضي الله عنهما وايي:دا ايت منسوخ ندی،او د هغه چا باره کې دی چې مثلا صحرا کې روان يې د قبلې معلومات ورته نشته.
او ابن عباس وايي:دا ايت منسوخ دی،ځکه اول رسول الله بيت المقدس ته مونځ کوو،او بيا يې ورته د کعبې حکم وکړ.

۹ـ د حديث په وجه اختلاف:

ځکه يو مفسر ته حديث رسيدلی او بل ته نه.
مثلا:د الله دا قول: وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ
او دا: وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ۚ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا (4)

(c) ketabton.com: The Digital Library

علي رضي الله عنه ددې ایتونو نه استدلال کړی و چې د کومې ښځې خاوند وفات شو،نو پدې کې به اوږد عدت تیروي.
شاید هغه ته سبیعه رضي الله عنها د هغې خاوند وفات شوی و،او هغه حامله وه،نو د وفات نه لږ وخت پس یې بچی پیدا شو،هغې د رسول الله څخه پوښتنه وکړه نو هغه وفرمایل:چې ته کولی شې نکاح وکړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تفسير اساليب(طريقې)

درې مصطلحات چې باحثين يې د اصول التفسير په کتابونو کې د بحث لاندې راولي هغه په لاندې ډول دي:

۱ـ الاتجاه،۲ـ المنهج.۳ـ الاسلوب.

د پخواني علماو په کتابونو کې دا مصطلحات وجود نلري،او پدې زمانه کې باحثين ددې الفاظو په معنی کې اختلاف لري،نو بعضې ورله يو تعريف ذکر کوي،او نور ورله بل شان.

زما په نزد پدې کې فرق شته:

نو اتجاه هغه هدف ته وايي چې مفسر ورته رسيدل غواړي.

او منهج هغې لارې ته وايي چې دغه هدف ته بوتلل کوي.

او اسلوب هغې طريقې ته وايي چې مفسر يې د منهج د انتخاب په وخت اختياروي چې هدف ته ورسيږي.

د وضاحت لپاره زه مثال بيانوم:څه خلک غواړي چې يو ښار ته سفر وکړي،د دغه ښار ددوی اتجاه ده،ليکن دوی مختلف مناهج اختيار کړل،بعضې په وچه سفر کوي،او بعضې نور د بحر په ذريعه او دريم قسم په جهاز کې سپاره شول نو دا مختلف مناهج دي،د يو اتجاه لپاره.

او اسلوب دادی چې يو جماعت ددوی څخه هدف ته تيزه لاره اختياره کړه چې هيڅ تفريح او سياحت پکښې نشته يعني جهاز او نورو د استراحت اسلوب اختيار کړ چې په مختلفو ښارونو به تير شي،سير به وکړي.

ددې مثال تطبيق په تفسير باندې هم وکړه،نو اتجاه يا هدف د مفسر يا د عقيدې مسايل وي،چې وضاحت يې وکړي،يا ترې دفاع وکړي،نو پدې قسم مفسر باندې اتجاه عقدي غالب ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا مفسر د عقيدې د اثبات لپاره يو خاص لاره غوره كوي،مثلا بعضې د اهل سنت والجماعت په لاره ځي،بعضې د شيعه ګانو منهج،او بعضې نور د معتزله و په منهج تفاسير ليكلي،څه نور شته چې د صوفيانو منهج يې انتخاب كړى.

ددوى اسلوب هم مختلف دى،نو بعضې داسي دي چې اول ايت ذكر كړي،بيا د ايت د الفاظو وضاحت،او اجمالي معنى،او د هغې نه احكام او مسايل رايستل،او څه مفسرين اول ايت ذكر كړي،بيا د الفاظو وضاحت او اجمالي معنى،دريم قسم مفسرين د يوې قضيې باره كې د قران مختلف ايتونه راجمع كړي،د مصحف د ترتيب مراعات يې نه وي كړى،كله مفسر په خپله رايه اكتفا كوي،او كله چې مفسرينو اقوال نقل كړي،خو ددې مابين كې مقارنه وكړي،او راجح بيان كړي،نو ديته اسلوب وايي.

نو د مفسرينو اساليب څلور دي:

١ـ التفسير التحليلي.٢ـ التفسير الاجمالي.٣ـ التفسير المقارن.۴ـالتفسير الموضوعي.

اول:التفسير التحليلي:

پدې اسلوب كې مفسر د مصحف د ترتيب مطابق د قران د يو يو ايت وضاحت كوي،برابره ده كه يو څو ايتونه تشريح كړي،او كه يو سورت يا ټول قران.

بيا د هر يو ايت د الفاظو وضاحت په هغې كې د بلاغې وجوه بيانول،اسباب نزول،او احكام رايستل.

ددې اسلوب خصوصيات:

١ـ دا په ټولو كې قديم او زوړ اسلوب دى،تفسير په پخواه زمانه كې په همدې اسلوب و،عبدالله بن مسعود فرمايي:كله چې به مونږ كې يو تن لس ايتونه ولوستل نو د هغې نه به يې تجاوز نه كوو،تر څو چې به د هغې په معنى او احكامو خبر نشول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ دا اسلوب د تفاسیر په کتابونو غالب دی،او مشهور تفاسیر پدې اسلوب لیکلی شوي،لکه تفسیر طبري،خازن،ثعلبي،واحدي،بغوي،ابن عطیه،شوکاني،ابن کثیر وغیره.

۳ـ پدې اسلوب کې مفسرین مختلف دي،بعضې اختصار کوي،او بعضې نور د تطویل څخه کار اخلي،څه تفسیرونه په یو جلد کې دي،او څه خو په دریش جلده مشتمل دي.

۴ـ پدې اسلوب کې د مفسرینو مناهج او اتجاهات مختلف دیبعضې په نقل او ماثور باندې اعتماد کوي،او د اهل سنت د طریقې څخه تجاوز یې ندی کړی،او څه مفسرینو د اهل بدعت منهج اختیار کړی،څه داسې دي چې په کثرت سره یې اسراییلي روایات،قصې،بیانې کړي،یو قسم مفسرین داسې هم دې چې د بلاغې قواعد یې په کثرت سره ذکر کړي،بعضې د احکامو متعلق ایتونه په تفصیل سره تفسیر کوي،او یو قسم خو د ساینس په ذریعه د قران تشریح کوي،او نور داسې هم شته چې د نحو یا د علام کلام څخه یې د تفسیر کتابونه ډک کړي.

۲ـ التفسیر الاجمالي:

مفسر پدې اسلوب کې د مصحف د ترتیب مطابق یو یو ایت اجمالي طور سره شرح کوي،د ایت اهداف او مقاصد هم ذکر کوي.دې لپاره چې د قران فهم قاري او مستمع لپاره اسان وگرځي.

دا د ترجمه معنویه په څیر دی،چې مترجم د الفاظو مراعات نکوي،بلکې د ایت عام مطلب واضحوي،کله کله خو سبب نزول یا قصه هم ذکر کوي.

دا قسم تفسیر اکثر په راډیو یا ټې وي کې د عوامو د فایدې لپاره نشرولی شي.

د تفسیر اجمالي په طریقه لیکل شوي تفاسیر دادي:

۱ـتفسیر کلام المنان د عبدالرحمن السعدي(د ابن العثیمین استاذ).

۲ـ التیسیر فی احادیث التفسیر محمد المکي الناصري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳ـ تفسير الاجزا العشره الاولى د محمود شلتوت.

۳ـ التفسير المقارن:

چې مفسر د يو ايت نه لاندې نصوص راجمع کړي،برابره ده که د قران ايتونه وي،که احاديث،د صحابه و يا تابعينو اقوال،يا د اسماني کتابونو ايتونه،او بيا ددې نصوصو مابين کې مقارنه وکړي،د دلايلو په مابين کې موازنه،او هغې کې يو ته ترجيح ورکړي.

پدې سره معلومه شوه چې ددې اسلوب ميدان واسع دی،او د مقارنې ډير وجوه شته:

۱ـ د يو قراني ايت مقارنه د بل سره کول،برابره ده که دواړه موافق دي،او که ظاهر کې يې اختلاف،او ديته تاويل مشکل القران وايي،ددې باره کې مصنفات معلوم دي،کله په دوه ايتونو کې مقارنه ددې لپاره وي،چې د يو ايت فهم په بل باندې متوقف دی،ځکه يو ايت بل لره تکميل دی،دا اکثر د قصو باره کې وارد ايتونو کې کيږي،ځکه قصه په يو مقام کې په اجمال سره ذکر شوې وي،او بل مقام کې يې تفصيل راغلی.

۲ـ د ايت او حديث مابين کې مقارنه کول،ځکه ددواړو مابين کې توافق دی،يا تعارض،علماو ددې مقارنې په اړه د مشکل القرآن او مشکل الحديث په اړه کتابونه ليکلي.

۳ـ کله مقارنه د قران ايت او د تورات يا انجيل د نص مابين کې کولی شي،دې لپاره چې د قران فضل ښکاره کړي،او دا چې هغه په ټولو سابقه کتابونو باندې مهيمن دی،او په تورات او انجيل کې خلکو تحريف کړی.

پدې باب کې ډير کتابونه ليکل شوي چې اهم کتاب پکښې د موريس بوکاي دی،د (القرآن الكريم والتواره والانجيل والعلم) په نوم ياديږي.

بل کتاب(محمد في التوراه والانجيل والقرآن) د استاذ ابراهيم خليل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ـ کله مفسر د نورو مفسرینو اقوال نقل کړي،او د هغې مابین کې مقارنه وکړي،د هر مفسر دلایل او د هغې مناقشه کول،او بیا دده په نزد راجح ته ترجیح ورکول.
د ټولو نه مخکې دا طریقه ابن جریر الطبري په خپل تفسیر کې اختیار کړې،د ایت په تفسیر کې مختلف اقوال ذکر کول،او راجح ته ترجیح ورکول،په ضعیف د ضعف حکم لګول سره د دلیل ذکر کولو.

۴ـ التفسیر الموضوعي:

پدې اسلوب کې مفسر د مصحف د ترتیب مطابق د یو یو ایت تشریح نکوي،بلکې د یو موضوع انتخاب کوي،او د هغې باره کې د قران کریم مختلف ایتونه راجمع کړي.
ددې اسلوب بنیاد خو د رسول الله په زمانه کې وضع شوی و،البته دا مصطلح په څوارلسمه صدۍ کې په نوې جامه کې مینځ ته راغلی.
د سلفو په زمانه کې د تفسیر موضوعي مختلف شکلونه مونږ وینو لکه:
۱ـ د قران تفسیر په قران سره کول:
څکه د یو موضوع متعلق د قران مختلف ایتونه په یو مقام کې راجمع کول،د تفسیر موضوعي مهمه درجه ده،چې ستره نتیجه لري.
دا کار د ټولو نه مخکې رسول الله کړی،څکه هغه پدې ایت کې د مفاتیح الغیب تشریح د قران په بل ایت سره کړې
د غیب چابیانې پینځه دي:
۲ـ د احکامو د ایتونو تفسیر:
پخوانو مفسرینو د فقهي مسایلو باره کې د قران ایتونه په مستقل کتابونو کې جمع کړي،او د هغې تشریح یې کړې،لکه دې باره کې کتابونه په لاندې ډول دي:
۱ـ الجامع لاحکام القرآن د قرطبي.
۲ـ احکام القرآن د جصاص.
۳ـ احکام القرآن د ابن العربي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ـ نیل المرام من تفسیر آیات الاحکام د محمد صدیق حسن خان.

او د فقهي مسایلو باره کې د ایتونو تفسیر هم د تفسیر موضوعي قسم دی.

۳ـ الاشباه والنظایر:

پدې قسم کتابونو کې مفسر د قران یو یو لفظ ذکر کوي،د هغې معنی بیانول،او دا چې په قران کې په کومو مقاماتو کې وارد دی،او په څو معانو استعمال دی.

دې باره کې مشهور کتابونه په لاندې ډول دي:

- الأشباه والنظائر في القرآن الكريم د مقاتل بن سليمان.
- التصاريف د يحيى بن سلام.
- بصائر ذوي التمييز في لطائف الكتاب العزيز د فيروز آبادي.
- نزهة الأعين النواظر في علم الوجوه والنظائر:لابن الجوزي.
- كشف السرائر في معرفة الوجوه والأشباه والنظائر د ابن العماد.
- الأشباه والنظائر في الألفاظ القرآنية التي ترادفت مبانيها وتنوعت معانيها.د ثعالبي.

پدې کتابونو باندې د لغت جانب غالب دی،ځکه دوی د هغه الفاظو د ذکر التزام کړی،چې په صورت کې متحد دي،او په هر سیاق کې جدا معنی لري،او دا هم د تفسیر موضوعي یو شکل دی.

۴ـ تفسیري دراسات:

د پخوانو علماو کوشش صرف په لغوي جانب پورې محدود نه و،بلکې هغوی د یو موضوع متعلق ایتونه هم جمع کړي،لکه د نسخ،قسم،مشکل،امثال،وغیره موضوعات.

نو دوی د ناسخ او منسوخ ایتونو په اړه مستقل کتابونه ولیکل،دارنگه هغه ایتونه چې په قسم مشتمل دي،او دې باره کې مصنفات په لاندې ډول دي:

الناسخ والمنسوخ د أبو عبيدة القاسم بن سلام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تأویل مشکل القرآن د ابن قتیبة.
أمثال القرآن ی ماوردي.
التبیان في أقسام القرآن د ابن القیم.
مجاز القرآن ی العز بن عبدالسلام.

ددې نه معلومیږي چې تفسیر موضوعي اگر چې په پخوا زمانه کې پدې شکل او نوم مشهور نه و،البته ددې بدایات موجود وو.

پدې زمانه کې د تفسیر موضوعي باره کې کتابونه ډیر شوي،مکتبات ترې ډک دي او دا میدان د باحثین لپاره کولاو کړی شوی.

همدا وجه ده چې د باحثینو د اسانتیا لپاره د قران ایتونه د موضوعاتو مطابق راجمع کړی شوي،او دې باره کې مشهور کتاب د مستشرق جول لابوم دی چې د تفصیل آیات القرآن الکریم په نوم یادیږي،او دا په ۳۵۰ موضوعاتو مشتمل دی،او باید دا خبره په ذهن کې کیږدو چې د تفسیر موضوعي باره کې مکمل تفسیر تر اوسه چا ندی لیکلی چې ټول قران ته شامل وي.

د تفسیر موضوعي انواع:

دا په درې قسمه دی:

۱ـ باحث د قران کریم یو لفظ راواخلي،ددې باره کې د قران کریم ټول ایتونه راجمع کړي،یا ددې د مشتقاتو باره کې،بیا ددغې ایتونو تشریح او قران په څومره معانو کې استعمال کړې،او ددغه ایتونو دلالت واضح کړي.

د الاشباه والنظایر کتابونه هم دا طریقه اختیاروي،البته هغوی صرف د لفظ په معنی باندې اکتفا کړې،او د هغې د مختلفو مقاماتو مابین کې یې ربط ندی بیان کړی.

د تفسیر موضوعي ددې قسم باره کې لیکل شوي کتابونه په لاندې ډول دي:

- کلمة(الحق) في القرآن الکریم د الشیخ محمد بن عبدالرحمن الراوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- المصطلحات الأربعة في القرآن(الإله,الرب,العبادة,الدين) د أبو الأعلى المودودي.
- الأمة دلالتها العربية والقرآنية للدكتور أحمد حسن فرحات.
- الحمد في القرآن الكريم للدكتور محمد خليفة.
- من مفردات القرآن المنافقون للدكتور جميل غازي.
- تأملات حول وسائل الإدراك في القرآن الكريم للدكتور محمد الشرقاوي.

دويم قسم:

د يوې مسالې په اړه د قران مختلف ايتونه جمع کول،د هغې تحليل،مناقشه او مختصره شرح کول،او د مسالې باره کې د قرآن د حکم وضاحت.

پدې قسم کې د مفسر ټول ترکيز په موضوع يې،نو ځان په قرااتو ذکر کولو نه مشغولوي،يا د اعراب وجوه،د بلاغي صورتونه،البته که د موضوع سره يې تعلق يې نو بيانوي يې.

او دا د تفسير موضوعي مشهور قسم دی.

دې باره کې پخوا او اوس زمانه کې ډير کتابونه ليکل شوي،بلکې د اعجاز القرآن،ناسخ او منسوخ،احکام القرآن،امثال القرآن وغيره کتابونه ددې قسم څخه دي.

پدې زمانه کې د اجتماعي،اقتصادي،او سياسي موضوعاتو متعلق د تفسير موضوعي باره کې کتابونه په لاندې ډول دي:

آيات الجهاد في القرآن الكريم د کامل سلامة.

المال في القرآن د محمود غريب.

دستور الأخلاق في القرآن د محمد عبدالله.

التفسير العلمي للآيات الكونية في القرآن الكريم د حنفي أحمد.

القرآن والطب د محمد وصفي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

التربية في كتاب الله د محمود عبدالوهاب.

او داسې نور.

۳ـ د قرآن په يو سورت کې د موضوع انتخاب او ددغې سورت په رڼا کې يې دراسه کول.

دا قسم ددويم پشان دی،خو دايره يې د هغې نه تنگه ده.

د قرآن هر سورت په يو موضوع مشتمل دی،چې ټول ايتونه يې د هغې سره ربط لري،دې باره کې د سيد قطب تفسير(في ظلال القرآن) مهم دی،ځکه هغه د هر سورت په ابتدا کې د هغې مقاصد بيانوي.

ددې قسم مطابق ليکلی شوي کتابونه په لاندې ډول دي:

تصور الألوهية كما تعرضه سورة الأنعام دكتور إبراهيم الكيلاني.

نماذج من الحضارة القرآنية في سورة الروم د عبدالمنعم الشفيع.

قضايا العقيدة في ضوء سورة ق كمال محمد عيسى.

قضايا المرأة في سورة النساء د محمد يوسف.

سورة الواقعة ومنهجها في العقائد محمود غريب.

ددې نه معلومه شوه چې تفسير موضوعي د تفسير يو مهم اسلوب دی،او ددې ډير خصوصيات دي،چې دا وخت د وضاحت يې ندی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تفسیر طریقې:

الله تعالی په قران کريم کې د تدبر کولو حکم کړی،همدا وجه ده چې صحابه و او د امت نورو علماو پدې لاره کې محنت کړی،د قران معاني يې بيان کړي،او احکام يې ترې مستنبط کړي،هغوی که به په قران کريم کې د يو ايت تفسير مونده کړ،نو په هغې به يې اکتفا کوله،او که د قران تفسير به قران کې نه و،نو حديث ته يې رجوع کول طريقه وه،او که د ايت په تفسير کې به حديث ميلاو نشو،د صحابه و اقوالو ته به لاړل،او که دا هم نه وه،نو اجتهاد به يې کوو.

لهذا د تفسير طريقې دوه دي:

١ـ تفسير بالمنقول.

٢ـتفسير بالرای.

او ددې وضاحت په لاندې ډول دی:

اول:تفسير بالماثور يا تفسير بالنقل:

چې په قران کې د يو مجمل ايت تفسير راشي،يا حديث،او يا د صحابي په قول کې،او د تابعي په قول کې اختلاف دی،چې ايا دا تفسير بالماثور دی که تفسير بالرای.

ددې قسم فضليت او مرتبه:

دا د تفسير اعلی قسم دی،ځکه چې:

١ـ ځکه د قران د يو ايت تشريح خو الله په خپله په بل ايت سره کړي وي،او الله په خپل کلام ښه پوهه دی.

٢ـ يا به رسول الله په حديث سره کړي يې،نو رسول الله خو د قران شارح دی.

٣ـ يا به صحابي کړي يې،نو هغوی په قران تر ټولو زيات پوهيدل.

او دا قسم د سند د صحت سره مشروط دی،چې سند به يې ثابت وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تفسیر بالماثور کې خرافات او د ځانه جوړ شوي روایات داخل کړی شوي او ددې مختلف اسباب دي چې بعضې په لاندې ډول بیانیږي:

۱ـ د اسلام دشمنانو چې په ظاهر کې یې اسلام قبول کړی و،او محرف اخبار یې د خپلو کتابونو څخه د تفسیر په باب کې داخل کړل.

۲ـ هغه فرقې چې ځان اسلام ته منسوبوي،لکه روافض دوی د ځانه احادیث جوړ کړل او د رسول الله او صحابه و طرفته یې ددروغو نسبت وکړ.

۳ـ د صحابه و طرفته منسوب اقوال بغیر د سند نه نقل کول چې حق او باطل او صحیح او ضعیف د یو بل سره ګډوډ شو.

لهذا تفسیر بالماثور په دوه قسمه دی:

۱ـ هغه چې د صحت او قبولت په اړه یې دلیل وجود ولري.

۲ـ هغه چې سند سره ندی ثابت،ددې قسم رد کول ضروري دي،او د ضعف بیان چې خلک پرې دهوکه نشي.

دا ګمان کول چې په تفسیر بالماثور کې د مفسر کار صرف نقل دی،نور هیڅ د فهم سره یې کار نشته،غلط ګمان دی.ځکه پدې قسم تفسیر کې مفسر د یو ایت تفسیر په بل ایت سره کوي،یا حدیث یا قول صحابي،سره نو که چیرته مفسر د اجتهاد په درجه فایز ندی،نو دا عمل څنګه کولی شي؟او د تفسیر بالماثور لوستونکی هم په مشقت سره د مفسر مذهب او رای ته رسیدل کولی شي،دې لپاره د صاحب رای لپاره دا مشکل او خطرناک تفسیر دی،ځکه کوم مفسر چې په رای سره تفسیر کوي،هغه خپل قول په صراحت سره ذکر کوي،او کوم مفسر چې تفسیر بالماثور کوي،یعني اصل کې خو صاحب رای دی،خو په تفسیر کې یې د ماثور اسلوب اختیار کړی،نو دا خلکو ته دهوکه ورکولی شي،ځکه د خپلې رای تایید به په نصوصو سره کوي.

د تفسیر بالماثور مصادر:

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دیته طرق التفسیر هم وایي،هغه مصادر چې په تفسیر بالماثور کې مفسر ورته رجوع کوي:

اول:قران کریم:

او دا په ټولو کې بهتره طریقه ده،ابن تیمیه فرمایي:د ټولو نه ښایسته طریقه د قران تفسیر په قران سره کول دي،ځکه الله یو ځای کې اجمال کړی،نو بل ځای کې تفصیل.

ځکه که یو ځاې کې ایت مطلق راغلی،نو بل مقام کې یې تقیید شوی،یا عام راغلی،بل ځاې یې تخصیص شوی.

د تفسیر القران بالقران مثال:

الله تعالی فرمایي:

او ادم علیه السلام د خپل رب څخه بعضې الفاظ ازده کړل.

بل مقام کې یې ددې وضاحت کړی:

۲ـ حدیث:

ابن تیمیه فرمایي:که په قران کې دې د ایت تشریح مونده نکړه،نو حدیث ته لاړ شه،ځکه دا د قران شارح دی.

بلکې امام شافعي فرمایي:د رسول الله هر حکم د قران څخه اقتباس دی.

البته باید د روایت د سند تحقیق وکړی شي،چې ایا حدیث ضعیف دی که صحیح.

او الله د حدیث حفاظت د علماو په لاسونو کړی،همدا وجه ده چې کله هارون رشید د یو زندیق د وژلو اراده وکړه،چې د ځانه یې احادیث وضع کړي وو،نو زندیق وویل:ما خو د ځانه د حرام او حلال متعلق څلور زره احادیث وضع کړي،چې یو حرف یې هم رسول الله ندی ویلی،خو ما د ځانه منسوب کړي،نو هارون وویل:ابو اسحاق او عبدالله بن المبارک شته کنه،هغوۍ به یو یو حرف ترې راوباسي.

سنت څرنگه د قران وضاحت کړی:

ددې ډیر شکلونه دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ـ سنت د قران د مجمل ایت تشریح کړي،د مشکل وضاحت،د عام تخصیص،او د مطلق تقیید.

د اول مثال:د مونځونو وختونه،د رکعتونو تعداد،د مونځ کیفیت.

ددویم مثال:رسول الله د تور او سپین تار وضاحت کړی،چې ددې نه مراد د ورځ سپین والی او د شپې تورتم دی.

ددریم مثال:رسول الله د ظلم تخصیص په شرک سره کړی.

د څلورم مثال:د الله دا قول: (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا..) دې کې ید مطلق دی خو حدیث کې یې تقیید راغلی،چې د څنګل پورې لاس مراد ندی،بلکې ښې لاس د مفصل الکف پورې مراد دی.

۲ـ د لفظ د معنی وضاحت یا د هغې متعلق بیانول:

لکه د مغضوب علیهم نه مراد په حدیث کې یهود او د الضالین نه مراد نصارا دي.

۳ـ په قران کې بعضې مسایل نشته چې حدیث کې په قران باندې زیادت شوی،لکه د زاني رجم کول په حدیث سره ثابت دي.

۴ـ د تاکید وضاحت:

سنت د حدیث موافقت کې راځي لکه نبي صلی الله علیه وسلم فرمایي:د یو مومن لپاره جایز ندي چې د بل چا مال استعمال کړي،مګر که هغه راضي وي.

ددې موافقت په قران کې د الله دا قول دی: وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ (188)

ددې نه معلومه شوه چې حدیث د تفسیر بالماثور اهم مصدر دی.

دریم مصدر:د صحابي قول:

ابن تیمیه فرمایي:که په قران او سنت کې تشریح مونده نکړې،نو د صحابي قول ته رجوع کوه،ځکه دوی په قران ښه پوهه لري،خصوصا د صحابه و علما.

څلورم مصدر:د تابعي قول:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن تیمیه فرمایي:که په قران،حدیث،او د صحابي په قول کې د ایت وضاحت نه وي،نو د تابعي قول ته رجوع باید وکړو،لکه مجاهد بن جبر،دا په تفسیر کې یوه معجزه ده،او سعید بن جبیر وغیره.

د تفسیر بالماثور حکم:

کله چې دا صحیح ثابت شي،قبلول یې ضروري،او ددې نه اعراض کول صحیح ندي.

دویم:تفسیر بالراي:

د رای نه مراد اجتهاد دی،یعني په اجتهاد سره د قران تفسیر.

کله چې په مفسر کې د اجتهاد شروط موجود دي،نو دده تفسیر محمود دی،او کله چې خواهش پرست دی،او د مفسر شروط پکښې نشته نو تفسیر یې مذموم دی.

نو پدې سره واضحه شوه چې تفسیر بالرای په دوه قسمه دی:

۱ـ تفسیر په رای محمود سره.

۲ـ تفسیر په رای مذموم سره.

اولنی قسم:تفسیر په محمود اجتهاد سره:

هغه تفسیر ته وایي چې د قران سنت څخه ماخوذ وي،او مفسر په لغت کې مهارت لري،د عربۍ په اسلوب هم پوهه دی،او د شریعت په اصولو او فروعو خبیر دی.

او رسول الله ابن عباس ته ددې قسم دعا کړې.

د تفسیر بالراي المحمود حکم:

علماو ددې اجازه ورکړې خو په پورتنو شروطو،او ددوی دلایل په لاندې ډول دي:

۱ـالله فرمایي:

ایا دوی په قران کې تدبر نکوي.

ډیر ایتونه شته چې د تدبر طرفته دعوت ورکوونکي دي.

۲ـ د ډیرو ایتونو په تفسیر کې د صحابه و اختلاف پدې دلالت کوي چې هغوی اجتهاد کړی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رای مذموم سره تفسیر:

چې مفسر د شریعت په نصوصو اعتماد ونکړي،او د خواهش په بنا تفسیر وکړي،او دا کار د بدعتیانو دی چې د خپل غلط مذهب د اثبات لپاره د قران ایتونه استعمالوي.

د تفسیر بالرای المذموم حکم:

دا قسم تفسیر حرام دی،ابن تیمیه فرمایي:صرف په راي سره د قران تفسیر کول حرام دي.

ددې په تحریم باندې د قران بیشماره ایتونه دلالت کوي،لکه الله فرمایي:

او هغه څه پسې مه ځه،چې علم دسره نشته،ځکه د ټولو حواسو باره کې به الله پوښتنه کوي.

په حدیث کې راځي:چا چې د قران تفسیر په رای سره وکه،او حق ته ورسیده،نو دده حق ته رسیدل هم غلط دي.

ددې باره کې د صحابه و او تابعینو څخه متعدد اقوال نقل دي،چې د هغوی په احتیاط،او په قران کې د رای او اجتهاد کولو څخه په اجتناب دلالت کوي،لکه مسروق فرمایي:د تفسیر څخه ډډه وکړئ،ځکه دا خو د الله له طرفه روایت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تفسیر مناهج:

کله چې په اسلام کې عجم داخل شو،او د مشرکانو نه علاوه،نور کفار لکه مجوس،نصارا وغیره و اسلام ته غاړه کیخوده،نو ددې اثر و،چې د تفسیر مصادر ډیر شو،نوي مصادر پیدا شو،او منحرف عقاید مخې ته راغلل،لکه شیعه گان،معتزله،خوارج،صوفیان،او هرې فرقې د ځان لپاره د تفسیر یو منهج اختیار کړی و.

د مفسرینو اهداف جدا وو،چا په اصلي مصادرو اعتماد کړی،نو چا صرف عقل حاکم گنړلی،چا په یو خاص فن باندې تفسیر ککړ کړی،لکه نحوي چې تفسیر لیکلی نو د نحو د قواعدو څخه یې ډک کړی،دغه شان فقیه د فقه څخه،مورخ د تاریخ،او متکلمینو د علم کلام څخه.

د مفسرینو د مناهجو باره کې مختلفو علماو کتابونه لیکلي،مونږ به دغه مناهج په اختصار سره پیش کړو.

اول:د تفسیر بالماثور منهج:

الله فرمايي:

او تاته مونږ دا قران دې لپاره نازل کړی،چې خلکو ته د ایتونو وضاحت او تفسیر وکړې.

همدا وجه وه چې صحابه و په تفسیر کې قران،یا حدیث ته رجوع کړې،او یا یې اجتهاد کړی،او وروسته تابعینو د هغوی څخه دا علم ازده کړی،نو دیته تفسیر بالماثور وايي.

د تفسیر بالماثور د روایت د ضعف اسباب:

کله چې تفسیر بالماثور(یعني د رسول الله حدیث،د صحابي)قول د قران د تفسیرپه اړه په صحیح سند ثابت شي،نو مقبول دی،او په بل هر تفسیر مقدم دی،البته په تفسیر بالماثور کې ضعیف روایات داخل کړی شوي،نو باید احتیاط او تثبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړو،نو د بحث او تحقیق نه وروسته به روایت قبلولی شي،او د تفسیر په باب کې روایات داخل کړی شوي،ددې اسباب په لاندې ډول دي:

۱ـ وضع:

کله چې گمراه فرقې مینځ ته راغلې،نو هغوی غوښتل چې خپل عقاید د قران په نصوصو سره تایید کړي،او کله چې هغوی په خپل تایید کې نصوص مونده نکړل،نو د ځانه یې احادیث وضع کړل،لکه معتزله،روافض،او صوفیان،همدا کار د اسلام په اولنۍ صدیو کې هغه کسانو کړی،چې مقصود یې بادشاهانو ته تقرب حاصلول وو،او د اسلام دشمنانو کله چې په توره د اسلام د کمزوري کولو څخه عاجز وگرځیدل.

۲ـ اسراییلي روایات:

قران د پخوانو امتونو قصې په اجمال سره ذکر کړي،انساني نفس تفصیل طلب کوي،لهذا مسلمانانو به د یهودو د علماو څخه ددې قصو د تفصیل پوښتنه کوله،کوم یهود چې په اسلام کې داخل شوي وو،نو دارنگه د تفسیر په کتابونو کې اسراییلي روایات داخل شو،او دا خبره معلومه ده چې تورات او انجیل د تحریف څخه خالي نه وو،لهذا اسراییلي روایات ددرې حالاتو څخه د یو نه خالي ندي:

۱ـکله چې اسراییلي روایت زمونږ د شریعت د اصولو برابر و.

۲ـ چې مخالف وي.

۳ـ نه مخالف وي او نه موافق.

د اولني قسم په قبلولو کې هیڅ حرج نشته،ددویم قسم بطلان واضح دی،او ددریم نه تکذیب کولی شو،نه تصدیق.

لهذا په تفسیر بالماثور کې تثبت پکار دی،چې اسراییلاتو ته توجه وکړو.

۳ـ د سند حذف:

په ابتدا کې د صحابه و اقوال په سند سره د یو بل څخه نقل کیدل،کله چې فتنه واقع شوه،نو خلکو سند حذف کول شروع کړل،دې لپاره چې د صحیح او ضعیف امتیاز ختم شي،نو پدې وخت کې د سند پیژندل ضروري امر وگرځید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تفسير بالماثور تدوين(په کتابونو کې ليکل):
ابن عباس رضي الله عنهما مجاهد ته تفسير بيان کړی،او هغه ليکلی،د عبدالملک بن مروان په درخواست سعيد بن جبير د تفسير يوه صحيفه ليکلې وه،ابو العاليه د ابي بن کعب يوه نسخه ليکلې،د معتزله و شيخ عمرو بن عبيد د حسن بصري څخه تفسير ليکلی،د زيد بن اسلم سره د تفسير يو کتاب وجود لره،اسماعيل بن سدي د تفسير کتاب ليکلی و.
لهذا د ابن تيميه دا خبره غلطه ده چې په تفسير کې اول کتاب ابن جريج ليکلی،او په يقين سره دا ويلی شو،چې اولنی تفسير چې شامل او کامل دی،هغه د ابن جرير الطبري تفسير دی،چې په ۳۱۰ کې وفات شوی.
د تفسير بالماثور په طرز ليکل شوي تفاسير:
جامع البيان عن تأويل آي القرآن لابن جرير الطبري.
تفسير القرآن العظيم د ابن أبي حاتم الرازي.
بحر العلوم:لأبي الليث السمرقندي.
الکشف والبيان عن تفسير القرآن لأبي اسحاق الثعلبي.
معالم التنزيل لأبي محمد الحسين بن مسعود.
المحرر الوجيز لابن عطية.
تفسير القرآن العظيم لابن کثير الدمشقي.
الجواهر الحسان في تفسير القرآن:عبدالرحمن الثعالبي.
الدر المنثور في التفسير بالمأثور:جلال الدين السيوطي.
فتح القدير الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسير:محمد بن علي الشوکاني.
أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن:محمد الأمين الشنقيطي.
د تفسير فقهي منهج:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی قران کریم د عظیم حکمتونو لپاره نازل کړی،چې د هغې څخه بعضې په لاندې ډول دي:
۱ـ د عقیدې اصلاح.
۲ـ د اخلاقو برابرول.
په قران کې د عقایدو باره کې وارد ایتونه د اولني حکم لپاره کافي دي،او ددویم لپاره د احکامو ایتونه مختص دي.الله دا احکام دخلکو لپاره مشروع کړي،نو چا چې ددې نه بغیر عمل وکړ،گمراه شو،او چا چې ددې نه علاوه په بل څه فیصله وکړه،نو کافر شو،او قران ټول یا اکثر ایتونه په عقایدو او احکامو مشتمل دي،ځکه د قصو،وعد او وعید ایتونه هم بدې دواړو کې داخل دي.
دې کې هیڅ شک نشته چې ایت همیشه د مسالې باره کې صریح نه وي،نه په هغې باندې قطعي طور سره دلالت کوي،لکه څنگه چې د رسول الله احادیث یو شان ندي،بلکې بعضې ضعیف او بعضې نور صحیح دي.
همدا وجه وه چې اجتهاد ته اړتیا پیښه شوه،او د فقه په نوم یو علم مخې ته راغلی،نو صحابه و په قران کې تدبر وکړ،او د هغې څخه یې احکام مستنبط کړل،په ډیرو مسایلو کې هغوی متفق وو،البته بعضې وختونو کې یې اختلاف هم کړی،او ددوی اختلاف د راتلونکو فقهاو د اختلاف لپاره بنیاد و،بیا د هر مذهب فقهاو د خپل مذهب مطابق د احکامو د ایتونو باره کې تفاسیر ولیکل،او ددې باره کې مشهور کتابونه په لاندې ډول دي:
د حنفي مذهب کتابونه:
تفسیر أحکام القرآن:لأبي بکر الرازي المعروف بالجصاص في ثلاثة مجلدات.
التفسیرات الأحمدیة في بیان الآیات الشرعیة:ملا جیون.في مجلد واحد.
د مالکي مذهب تفاسیر:
تفسیر أحکام القرآن:لأبي بکر بن العربي في أربعة مجلدات.
الجامع لأحکام القرآن:لأبي عبدالله القرطبي في عشرة مجلدات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شافعي مذهب تفاسير:
أحكام القرآن د امام شافعي.
أحكام القرآن:إلكيا الهراسي في مجلدين.
الإكليل في استنباط التنزيل د سيوطي في مجلد.
القول الوجيز في أحكام الكتاب العزيز د أحمد بن يوسف الحلبي.
د حنبلي مذهب:
زاد المسير في علم التفسير د ابن الجوزي په نهه جلده کې،دې تفسير کې صرف د احکام په ايتونو اکتفا نده کړې،بلکې ټول قران يې تفسير کړی،البته ايات الاحکام يې په تفصيل سره شرح کړي.
پدې صدی کې هم مختلفو علماو د ايات الاحکام په اړه تفاسير ليکلي:
نيل المرام في تفسير آيات الأحكام د محمد صديق حسن خان في مجلد.
روائع البيان د محمد علي الصابوني في مجلدين.
تفسير آيات الأحكام محمد علي السايس.
تفسير آيات الأحكام مناع القطان.
دريم منهج:د تفسير علمي(ساينس) منهج:
کله چې بشريت په گمراهۍ اخته و،الله هغوی ته رسول وليږه،او قران کريم يې د هدايت لپاره نازل کړ،نو هغوی يې د تيارو څخه رڼا ته راويستل،قران کريم د خلکو په قانع کولو کې د حجت او برهان مسلک اختيار کړی،د تفکر او تدبر امر يې کړی،او د وجود مظاهر يې بيان کړي،لکه د اسمانونو او ځمکو پيدايشت،د انسان،جن،او ملايکه و پيدا کول،د وريځې چلول،د باران نزول،د نمر او سپوږمۍ روانيدل،د مور په خيټه کې د ماشوم وجود،سمندرونه،غرونه وغيره.
او ساينس د ترقۍ باوجود د قران کريم يوه قاعده او حقيقت هم مات نکړی شو،او ديته اعجاز علمي وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضې مفسرينو د ساينس په قواعو سره د قران تفسير کړی،په خپلو تفاسيرو کې يې په کثرت سره د فلک د هغې نظام،د ستورو د جريان،او د انسان د پيدايشت د اسرارو وغيره باره کې خبرې کړي،او د هغې څخه يې ظاهري او خفي دلالات مستنبط کړي.

د تفسير علمي حکم:

پدې کې د علماو اختلاف دی:بعضې يې بد گڼري،او نور يې تاييد کوي،او دريمه ډله معتدله ده،او د هر يو جماعت سره خپل دلايل دي:

کوم خلک چې د تفسير علمي تاييد کوي د هغوی دلايل:

١ـالله تعالی د خپل علم،قدرت،او حکمت لپاره د اسمانونو او ځمکو په احوالو،د شپې او ورځ په تگ راتگ،د نمر او سپوږمۍ په بدليدو يې استدلال کړی،نو که چيرته ددې امورو باره کې بحث جايز نه وی،الله به خپل کتاب کې نه کولی.

٢ـ په تفسير علمي سره د قران د اعجاز نوي وجوه ښکاره کيږي.

کوم علما چې دا جايز نه گڼري،د هغوی دلايل:

١ـ د قران کريم اعجاز ثابت دی،دې متکلف مسلک ته ضرورت نشته.

٢ـ قران کريم په دې شيانو کې عام تفکير ته دعوت ورکړی،او ددې مقصد د لطايفو او دقايقو په اړه بحث ندی.

٣ـ د ساينس قواعد يقيني ندي.

راجح قول:

دادی چې علمي حقايق په تفسير کې راوړل هيڅ حرج نلري،هغه حقايق چې د شک څخه خالي يې،او تفسير علمي قبلول په لاندې شروطو سره مشروط دی:

١ـ دغه مباحث بايد د قران د مقصد(هدايت) څخه تجاوز ونکړي.

٢ـ دا علوم بايد د مسلمان د شعور ديني د پياوړتيا او د عقيدې ددفاع لپاره وي.

٣ـ دا ابحاث بايد د مسلمانانو د راپورته کولو لپاره وي،چې د قران عظمت يې زړونو کې پيدا شي،او ددې امت عزت راوپس کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ـ په جزم سره ونه ویل شي چې همدا د ایت مطلب دی،او نص ددې نه علاوه په بله معنی دلالت نکوي،بلکي دا ابحاث خو د معنی د وسعت لپاره ذکر کولی شي،ځکه کیدای شي سبا له د ساینس دا قاعده یا حقیقت بدل شي،یا باطل ثابت کړی شي،نو د قران د ایت بطلان به لازم راشي.

د ساینسي تفسیر باره کې لیکل شوي کتابونه:

التفسیر الکبر:الفخر الرازي.

الجواهر في تفسیر القرآن الكريم:طنطاوي جوهري.

كشف الأسرار النورانية القرآنية:محمد بن أحمد.

القرآن ینبوع العلوم والعرفان:علي فكري.

التفسیر العملي للآيات الكونية:حنفي أحمد.

څلورم:د تفسیر عقلي منهج:

دیته تفسیر بالاجتهاد،تفسیر بالرای،تفسیر بالدرایه،تفسیر بالعقل وایي.

دا منهج کله پیدا شو:

د صحابه و په زمانه کې مینځ ته راغلی،ځکه هغوی به د بعضې ایتونو په تفسیر کې اجتهاد کوو،همدا طریقه د تابعینو په زمانه کې هم وه،تر دې چې فرقې او مختلف مذاهب پیدا شو،هغه خلک چې قران یې د خپل خواهش او مذهب مطابق تفسیر کړ،ددوی تفسیر قران،حدیث،لغت باندي معتمد نه و،بلکې صرف په رای باندې مبني و،همدا وجه ده چې د تفسیر بالرای باره کې اختلاف پیدا شو،بعضې علماو ترې مطلقا منع وکړه،او بعضو جایز کړ.

د هغه علماو دلیل چې د تفسیر بالرای څخه منع کوي:

۱ـ د قران ډیر نصوص د جهل په بنیاد د خبرې کولو څخه منع کوي،لکه الله فرمایي:

او الله دا کار حرام کړی چې تاسو د هغه طرفته په جهل سره څه منسوب کړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ د رسول الله احاديث د جهل په بنياد د قران د تفسير څخه مانع دي،لکه رسول الله فرمايي:چا چې د قران تفسير بغير د علم څخه وکړ،نو ځان لپاره دې اور کې ځاي ونيسي.

۳ـ الله خپل رسول ته فرمايلي:چې ما پتا باندې دا قران نازل کړی چې خلکو ته وضاحت او تفسير وکړې.

دا دليل دی چې د قران د تفسير حق صرف رسول الله ته حاصل دی.

کوم علما چې د تفسير بالرای د جواز قايل دي،د هغوی دلايل:

د قران ډير نصوص د تدبر دعوت ورکوي،الله فرمايي:دا مبارک کتاب مونږ نازل کړی،دې لپاره چې خلک ددې په ايتونو کې تدبر وکړي.

۲ـ رسول الله ابن عباس ته دعا کړې وه چې الله ورته د قران د تفسير علم ورکړي،دلته د تاويل نه مراد تفسير بالرای دی،ځکه که تفسير بالماثور مراد وی،نو دې کې خو ټول صحابه برابر دي،نو د ابن عباس د تخصيص څه معنی.

۳ـ د بعضې ايتونو په تفسير کې د صحابه و اختلاف واقع شوی،نو که د هر ايت د تفسير باره کې نص وی،بيا خو اختلاف نه واقع کيده،ځکه نص به فيصل وی.

راجح قول:

تفسير بالرای کې جايز هم شته او ممنوع هم،که قران په رای محمود سره تفسير کړی شي،نو جايز،او که رای مذموم سره وشي،نو حرام،او د مانعينو دلايل پدې نوع باندې حمل دی،همدا وجه ده چې ابن تيميه د سلفو د مذکوره اقوالو نه پس فرمايي:د سلفو دا اقوال د جهل په بنياد په تفسير کې په اجتهاد کولو حمل دي،البته که څوک د قران په تفسير کې اجتهاد وکړي،او په دې باب کې يې اعتماد په شرع يا لغت کړی و،هيڅ باک نشته.

هغه کتابونه چې په رای محمود سره يې د قران تفسير کړی:

مفاتيح الغيب:فخر الدين الرازي.

أنوار التنزيل وأسرار التأويل:ناصر الدين البيضاوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدارك التنزيل وحقائق التأويل:أبو البركات النسفي.
لباب التأويل في معاني التنزيل:علاء الدين الخازن.
البحر المحيط:لأبي حيان.
تفسير الجلالين:جلال الدين المحلي وجلال الدين السيوطي.
إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم:أبو السعود العمادي.
روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني:شهاب الدين الألوسي.
تفسير كلام المنان:عبدالرحمن السعدي.
محاسن التأويل:جمال الدين القاسمي.
هغه تفاسير چې تفسير يې په راى مذموم سره کړی:
تنزيه الشريعة عن المطاعن:عبدالجبار الهمداني المعتزلي.
الكشاف:محمود الزمخشري المعتزلي.
مجمع البيان في تفسير القرآن:أبو علي الفضل بن الحسن الطبرسي.
تفسير كتاب الله العزيز:هود بن محكم الهواري.
تفسير القرآن العظيم:أبو محمد سهل التستري.
حقائق التفسير:أبو عبدالرحمن محمد بن الحسين السلمي.
الميزان في تفسير القرآن:محمد حسين الطباطبائي.
التفسير الكاشف:محمد جواد مغنية.
هميان الزاد إلى دار المعاد:محمد بن يوسف إطفيش.
البيان في تفسير القرآن:أبو القاسم الموسوي.
پينځم:د تفسير اجتماعي منهج:

د قران کريم د نزول په وخت خلک په جاهليت کې پراته وو،جاهليت په مختلفو شکلونو کې وجود لره،مثلا د مال لوټ کول،د بوتانو عبادت،د لورگانو ژوندۍ خښول،هيڅ ديني ارتباط نه لرل چې ددوۍ صفوف متحد کړي،نه سياسي اتحاد چې شوکت ته يې تقويت ورکړي،او نه اقتصادي مصلحت چې دوۍ يو بل سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

مربوط کړي،نو قران نازل شو،ددوی د اخلاقو د تهذيب،د عقيدې د اصلاح،د صفونو د توحيد،نو ناڅاپه يو ضعيف امت په قوي،او عظيم امت تبديل شو،چې توره او قلم يې لره،نو په قران کې د اجتماعي امراضو علاج شته،د سياسي،او خانداني امور او مشکلاتو حل هم قران پيش کړی،همدا وجه ده چې بعضې مفسرين د معاشرې د مشکلاتو علاج د قران په ايتونو کې لټوي،نو يو مفسر د ډاکټر په شان خپل ماحول ته گوري،د بيمارۍ تشخيص،او علاج ورته گوري،او ديته تفسير اجتماعي وايي.

هغه تفاسير چې قران يې په تفسير اجتماعي اسلوب سره حل کړی:

تفسير المنار:محمد رشيد رضا.

تفسير المراغي:أحمد مصطفى المراغي.

تفسير القرآن الكريم:محمد شلتوت.

صفوة الآثار والمفاهيم:عبدالرحمن بن محمد الدوسري.

في ظلال القرآن:سيد قطب.

شپږم:د تفسير بياني منهج:

قران کريم په عربۍ ژبه په هغه امت او قوم نازل شو،چې د شعر او خطابت لپاره به يې بازارونه گرمول،او پدې به يې فخر کوو،قران کريم په هغه امت نازل شوی،چې د بلاغت او فصاحت پړی يې کلک نيولی و،هغوی په ښايسته منطق،ادا،او قوي تعبير سره مشهور وو،خلک د هغوی اشعار او قصيدې تر اوسه پورې ياد ساتي،البته کله چې قران کريم نازل شو،نو ددوی عقلونه يې اسيران کړل،ځکه قران کريم په هر قسم بيان مشتمل دی،چې په فريد،عجيب،او ښکلي نظم مشتمل دی،د عربو د اسلوب برعکس،او هغه بياني صورتونه پکښ شته چې په فصيح الفاظو او دقيقو معانو مشتمل دي،همدا وجه وه چې د مفسرينو بعضې د قران بياني وجوهو ته متوجه شول،او په صحابه و کې پدې تفسير سره ابن عباس مشهور و،ځکه هغه به د قران کريم د الفاظو د حل لپاره د عربو د اشعارو څخه استدلال کوو،بيا د تدوين په زمانه کې کتابونه وليکل شو،لکه مجاز القرآن د ابو عبيده معمر بن المثنى،او معاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

القرآن د فرا او كتاب نظم القرآن د جاحظ،د اعجاز القرآن باره کې کتابونه وليکل شو،بعضې مفسرينو د قران ټول ايتونه تفسير کړل،البته ددوی کتابونه د بيان(بلاغت او فصاحت) د وجوهو باره کې تفصيل کوي،لکه د زمخشري كتاب الكشاف،او مناسبت هم د بيان د وجوهو څخه دی،نو بقاعي په خپل كتاب کې ددې د وضاحت اهتمام کړی،د هغه د کتاب نوم دی(نظم الدرر فی تناسب الآيات والسور) او پدې اړه د سيوطي كتاب(تناسق الدرر فی تناسب السور) او د الوسي کتاب(روح المعاني)البته دا کتابونه په پوره ډول د منهج بياني لپاره تاصيل ندی،چې ددې معالم تحديد کړي،بلکې هر يو کتاب يو جانب د بيان اختيار کړی.

البته پدې زمانه کې د لغت او بلاغت علماو ددې منهج لپاره معالم کيخودل،او مونږ کولی شو چې د منهج بياني خطوات په لاندې ډول خلاصه کړو:

١ـ مفسر د يو موضوع متعلق د قرآن ايتونه راټول کړي،په هغې کې تدبر وکړي،او تفسير يې کړي.

٢ـ د يو موضوع متعلق ټولو ايتونو ته د نزول ترتيب ورکړي.

٣ـ د نص باره کې دراسه کول،چې د هغې تاريخ،سبب نزول،جمع،قرات،وغيره بيان کړي.

۴ـبيا د هغې معاشرې باره کې خبرې وکړي،چې دا نصوص پکښې نازل شوي،چې د هغوی عادات او تقاليد بيان کړي.

۵ـ د قران د ايت د مفرداتو دراسه کول،درانگه چې:

الف:ددې لفظ لغوي استعمالات څه دي.

ب:په قران کې دا لفظ په څو معانو استعمال شوی.

٦ـ د ايت د ترکيبي معانو دراسه کول،لکه نحوي يا بلاغي تحليل.

ددې منهج مطابق ليکل شوي کتابونه:

من هدي القرآن:القادة والرسل.

من هدي القرآن:في رمضان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

من هدي القرآن:في أموالهم.
من هدي القرآن:السلام والإسلام.
من هدي القرآن:القسم القرآني.
من هدي القرآن:القرآن والحياة.
من هدي القرآن:الطغيان في العلم والمال والحكم.
من هدي القرآن:الجندية والسلم.
من هدي القرآن:حكومة القرآن.
من هدي القرآن:الفن والبيان في القرآن.
من هدي القرآن:شخصية محمد.
من هدي القرآن:الحكم بما أنزل الله.
دا ټول تصنيفات د استاذ امين الخولي دي.
التفسير البياني للقرآن الكريم.
مقال في الإنسان:دراسة قرآنية.
الشخصية الإسلامية دراسة قرآنية.
القرآن وقضايا الإنسان.
دا ټول كتابونه د عايشه عبدالرحمن دي.
دا ټول كتابونه د بياني منهج لپاره يو جزوي تطبيق دی،البته دا منهج لا تراوسه د كامل تطبيق څخه بعيد دی.
اووم منهج:د تذوق ادبي منهج
د قران څخه مزه اخستل،يو نفسي حركت دی،انسان ددې منع كول نشي كولی،كه غواړي او كه نه دا به يې خامخا په حواسو باندې اثر كوي،زمونږ مقصد يو دقيق معنی ده چې د قران اوريدلو په وخت يې مستمع محسوسوي،او ددغې جذباتو او احساستو اظهار كله په الفاظو سره كولی شي،او يې د بيان څخه عاجز وي،همدا وجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې جناتو قران واورید،نو هغوی سره د تعبیر لپاره الفاظ نه و،صرف دومره یې وویل:چې عجیبه کتاب دی.

سید قطب رحمه الله ددې خبرې وضاحت کړی،هغه وایي:په قران کې یو خاص سر پروت دی،چې ابتدایی طور سره پرې هر کس پوهیږي،ددې نه مخکې چې د اعجاز پلټنه وکړي،هغه به د قران په تعبیراتو کې خاص قوت محسوس کړي،دا به محسوسه کړي، چې ددغه معانیو شاته یو شی شته،او یو عنصر چې په احساس کې واقع کیږي..

مونږ کولی شو چې ووایو:تذوق ادبي د قران کریم د ذات او موضوع په مابین کې په مقارنه باندې قایم دی.

ذات حق لري چې په نص کې استغراق وکړي،او هغه محسوس کړي،پدې حیثیت سره چې استغراق به د صوفیانو پشان نه وي،چې د نص څخه تجاوز وکړي،او موضوع حق لري چې د هغې د لغوي معنی څخه تجاوز ونکړی شي،نو کله چې د ذات او موضوع په مابین کې موازنه او تناسب پیدا شو،همدا یو کس د تذوق ادبي میدان کې داخلوي،او څومره چې موازنه او تناسب ډیر و،هغومره به استقرار او ثبات وي،نو که ذات د موضوع څخه تجاوز وکړي،صوفي تفسیر جوړیږي،چې په وهم باندې بنا دی،او که موضوع د ذات څخه تجاوز وکړي،دا د تذوق ادبي خلاف ده،او ساینسي تفسیر ګرځي،چې په هغې کې د نفس د جذباتو دایره تنګه وي.

الله دې سید قطب ته اجر ورکړي،هغه په دې باب کې کامل او شامل تفسیر لیکلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قرآن کریم اعراب:

تعریف:اعراب په لغت کې اظهار ته وایي،یعني په ضمیر کې چې څه خبرې وي،د هغې د اظهار لپاره الفاظ استعمالول.

په اصطلاح کې:اعراب د لفظ اخیري حالت لفظا یا تقدیرا بدلیدل.

د قران کریم د اعراب څخه مراد:په مضبوط ډول د قران کریم الفاظ ازده کول،چې د هغې په نطق کې هیڅ غلطي ونشي،دې لپاره چې صحیح معنی یې ښکاره شي.

ددې علم اهمیت:

ځکه پدې سره د کلام مقصود حاصلیږي،کله چې یو کس د قران ایت په صحیح توګه ونه لولي،صحیح مطلب ته یې نشي رسیدلی،او اعراب د صحیح نطق لپاره وسیله ده،یو روایت کې راغلي،چې د علي رضي الله عنه په خلافت کې یو اعرابي راغلی،او خلکو ته یې وویل:پتاسو کې څوک شته چې ماته د قران تعلیم راکړي،پدې کې یو کس سورت توبه ولوسته،نو د رسوله لفظ یې مجرور(د ل نه لاندې زیر) ولوست،هغه وویل ددې مطلب خو دا شو،چې الله د خپل رسول نه بیزاره دی،نو زه هم ترې بیزاره یم،دا خبره عمر رضي الله عنه ته ورسیدله،هغه راطلب کړ،او صحیح قرات یې ورته وښود،بیا عمر حکم وکړ،چې د قران کریم تعلیم صرف د هغه چا حق دی،چې په عربۍ پوهیږي.

د اعراب(یا نحو او صرف) علم د څه وخت نه پیدا شوی:

کله چې عجم د عربو سره یو ځای شول،نو خلکو به په عربۍ ویلو کې لحن(غلطیاني)کولې،همدا لامل شو،چې د عربۍ لپاره قواعد وضع کړی شو،پدې کې زیاد بن سمیه ابو الاسود راطلب کړ،او ویې ویل:چې عجم زمونږ سره یو ځای شول،چې عربۍ ژبه یې راته ګډه وډه کړه،نو که ته ددې لپاره قوانین کیږدې،نو هغه دا درخواست عملي کړ.

هغه امور چې په معرب(هغه کس چې د قران اعراب کوي)لپاره یې معرفت حاصلول ضروري دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ـ د کوم ایت یا کلام اعراب کول چې غواړي باید د هغې د معنی څخه ځان خبر کړي.
۲ـ هغه اعراب چې په شاذ قرات باندې حمل دی،د هغې نه ډډه کول،ځکه قران په عربو کې د قریشو په افصح لهجه نازل شوی.
۳ـ د عربۍ ژبې اهتمام لرونکی به وي.
۴ـ په ایت کې د اعراب مختلف وجوهات وي،چې د ټولو احاطه به کوي.
۵ـ په قران کې د زاید لفظ څخه اجتناب،یا د تکرار څخه،ځکه ددې نه دا لازمه راځي چې قران کې داسې الفاظ هم شته چې هیڅ معنی نه لري،یعني د اعراب په وخت به دا نه وایي،دا لفظ زاید دی.
٦ـ د رسم عثماني لحاظ ساتل،دې وجې هغه خلک په غلطه دي، چې وايي:سلسبیلا د امر صیغه ده نو اصل کې داسې دی:سل سبیلا د لارې تپوس وکړه،ځکه داسې وی نو مصحف کې به جدا جدا لیکل شوی وی.
۷ـ کله په اعراب او معنی کې تعارض راځي،نو اعراب جایز نه وي،او معنی صحیح وي،لکه د الله دا قول: إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ (8) يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ (9)
دلته یوم ظرف دی،چې د رجع سره متعلق دی،او معنی داده چې الله پدغه ورځ د انسان په راوپس کولو قادر دی،لیکن اعراب ددې اجازت نه ورکوي،ځکه د ظرف او مصدر مابین کې فاصله صحیح نده،لهذا دلته مونږ (یرجع) فعل مقدر راوباسو.
د اعراب باره کې اهم کتابونه:
علماو د اعراب القرآن په باب کې مختلف مناهج اختیار کړي،بعضو صرف د قرآن په اعراب او مشکل القرآن اکتفا کړې،لکه مکي رحمه الله،او بعضو د قرآن د غریب الفاظو اعراب کړی،لکه ابن الانباري په خپل کتاب البیان فی اعراب غریب القرآن کې،چا په یو کتاب کې د قرات او اعراب ټول وجوه راجمع کړي،لکه د فرا کتاب(معاني القرآن) او المحتسب د ابن جني،او الحجه د ابن فارس.
او دې باره کې مزید تصنیفات په لاندې ډول:

(c) ketabton.com: The Digital Library

إعراب القرآن في ثلاثة أجزاء لأبي جعفر أحمد بن محمد النحاس.

إعراب ثلاثين سورة من القرآن لابن خالويه في مجلد.

مشكل إعراب القرآن في مجلدين لمكي بن أبي طالب القيسي.

البيان في إعراب غريب القرآن لأبي البركات الأنباري في مجلدين.

التبيان في إعراب القرآن لأبي البقاء عبدالله بن الحسين العكبري.

إعراب القرآن الكريم وبيانه لمحي الدين درويش في عشرة مجلدات.

تفسير القرآن الكريم وإعرابه وبيانه في ستة عشر مجلد لمحمد علي طه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غريب القرآن:

۱ـتعريف:

غريب په لغت کې:د جداولي او لرې والي په معنی رائحي،رجل غريب يعني هغه کس چې د خپلې کورنۍ څخه جدا پاتې کيږي،او مبهم کلام ته هم غريب وايي.

نو غرابت په ځاې کې لرې والي،او په کلام کې غموض او ابهام ته ويل کيږي.

په اصطلاح کې:غريب د قران د مشکل الفاظو د وضاحت علم ته وايي.

۲ـ ددې علم موضوع:

هغه الفاظ چې وضاحت ته اړتيا لري.

۳ـ ددې علم اهميت:

د هر مفسر لپاره ددې علم ازده کول ضروري دي،امام مالک فرمايي:څوک چې په عربۍ پوهه نلري،او قران تفسير کوي،هغه ته به زه سزا ورکړم.

ابن عباس رضي الله عنهما فرمايي:زه ددې ايت:

په معنی نه پوهيدلم،تر دې چې د يوې ښځې نه مې واوريدل چې ويل يې(افاتحک) مطلب زه تاسره فيصله کوم،نو فاتحين فيصله کوونکو ته وايي،او الله ښه فيصله کوونکی دی.

د لغت د مشکل الفاظو په اړه علم حاصلول لابدي امر دی،همدا وجه ده چې خطابي رحمه الله په خپل کتاب(غريب الحديث) کې باب تړلی(د حديث د طالب علم لپاره د عربۍ ژبې ټول علم ازده کول ضروري دي).

هغه وايي:ددې شيانو معرفت بايد حاصل کړي:د اسم اوزان،د فعل صيغي،او د اعراب وجوه،که چيرته ددې څخه جاهله وي،نو هيڅکله به صحيح علم حاصل نکړی شي،او فساد به يې د اصلاح څخه زيات شي.

همدا قاعده بايد د تفسير په باب کې هم جاري کړی شي،ځکه د قران د غريب(مشکل) الفاظو څخه جهالت د قران په تفسير کې د غلطۍ واقع کيدو سبب دی،د ابو العاليه رحمه الله څخه ددې ايت:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اړه پوښتنه وشوه،هغه وویل:ساهون هغه کسان چې مونځ وکړي،او هیڅ پته ورته نه لګي،چې طاق و،او که جفت،نو حسن بصري ورته وویل:نه ابو العالیه داسې نده،بلکې مطلب هغه کسان چې د مونځ د وختونو څخه غافله دي،ځکه الله د(عن) لفظ استعمال کړی،او ددغه مقصد لپاره خو(فی صلاتهم) مناسب و.

ابن قتیبه ددې ایت:

باره کې وایي:دلته (یعش) د عشوت څخه ماخوذ دی،او معنی یې کتل دي.

علماو په ابن قتیبه رد کړی،او وایي:چې د عشا نه پس کله(الی) استعمال شي،د کتلو معنی ورکوي،او دلته ددې برعکس(عن) استعمال شو،نو معنی اعراض کول دي.

ددې علم پدایشت:

کله چې عجم په اسلام کې داخل شو،نو خلک د قران په بعضو الفاظو نه پوهیدل،پدې کې علماو حاجت محسوس کړ،چې د قران او حدیث د غریب الفاظو وضاحت وکړي،لهذا دغه الفاظ یې په مستقل کتابونو کې راجمع کړل،او د معانو وضاحت یې وکړ،او دا علم په تیرو زمانو کې په مختلفو نومونو یادیده مثلا:

۱ـ معاني القرآن:

کله چې ته د تفسیر په کتابونو کې دا عبارت ووینې(قال اهل المعاني) ددې څخه مراد هغه علما دي چې د غریب القرآن په اړه یې کتابونه لیکلي،لکه زجاج وغیره.

۲ـ اعراب القرآن:

حدیث کې راځي:(اعربوا القرآن).امام سیوطي فرمایي: مطلب د قران د مشکل الفاظو د معانو معرفت.

۳ـ مجاز القرآن:

دلته هغه مجاز مراد ندی،چې د بلاغې په کتابونو کې تعریف ذکر کیږي،بلکې مجاز هغه منهج ته وایي چې قران په خپلو تعبیراتو کې غوره کړی.

د ټولو نه مخکې چا پدې علم کې مستقل کتاب لیکلی:

دې مساله کې اختلاف دی،بعضې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ـابن عباس: كله چې ترې نافع بن الازرق ۱۸۹ پوښتنې كړې وې، د قران د مشكل الفاظو باره كې دا سوالات امام سيوطي په(الاتقان) كې نقل كړي.

۲ـ ابان بن تغلب د(غريب القرآن) په نوم كتاب ليكلی و.

۳ـ معمر بن المثنی د(مجاز القرآن) په نوم كتاب ليكی.

ددې علم په اړه ليكل شوي كتابونو د ترتيب په لحاظ سره په دوه قسمه دي:

۱ـ د سورتونو ترتيب:سورت ذكر كول،او د هغې د مشكل الفاظو وضاحت مثلا مجاز القرآن د معمر بن المثنی،غريب القرآن د ابن قتيبه معاني القرآن د زجاج.

۲ـ د حرف تهجي ترتيب:لكه د سجستاني كتاب(تنوير القلوب) د اصفهاني كتاب(مفردات غريب القرآن) د ابو حيان(تحفه الاريب).

ددې علم په باره كې بعضې نور تصانيف:

۱ـ نزهة القلوب في تفسير غريب القرآن لمحمد بن عزيز العزيزي.

2_العمدة في غريب القرآن:لمكي بن أبي طالب.

3_الأريب بما في القرآن من الغريب لابن الجوزي.

4_ معجم ألفاظ القرآن.

5_ كلمات القرآن تفسير وبيان:حسنين مخلوف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الوجوه والنظائر:

وجوه په لغت کې د وجه جمع ده،(وجه الکلام) د خبرې کولو طریقه.

او نظایر د نظیره جمع ده،په شکل،افعالو،اقوالو،او اخلاقو کې یو شان والي ته وايي.

اصطلاحي تعریف:

نظایر الفاظو ته وايي،او وجوه معانو ته،یعني په قران کې یو لفظ په مخلتفو ځایونو کې وارد دی،او په هر ځای کې یې معنی مختلفه ده،نو شکل کې یو شان،او معنی کې اختلاف.

ددې علم موضوع:

د قرآن هغه الفاظ چې تکرار سره راغلي،او مختلفې معانې ورکوي.

اهمیت:

ددعې علم اهمیت د لفظ د معنې په پیژندلو سره ښکاره کیږي،ځکه د هیچا لپاره د قران تفسیر کول جایز ندي،تر څو چې د هر یو لفظ د معنی او د هغې د مختلفو استعمالاتو معرفت حاصل نکړي،ځکه په صحیح فهم باندې د عقیدې مسایل،او نور فرعي احکام مرتبیږي،همدا وجه ده چې ابو الدردا رضي الله عنه فرمايي:تر څو چې د قران د وجوهو څخه خبر نشې،نو په قران به صحیح پوهه نشې.

مثلا د شرک لفظ په مختلفو معانو سره وارد دی:

۱ـ پدې ایت کې د شرک معنی د الله سره بل څوک په عبادت کې شریکول دي:

۲ـ دې ایت کې د شرک نه مراد د غیر الله تابعداري ده:

۳ـ دې ایت کې د شرک مطلب ریا ده:

ددې علم پیدایښت:

د رسول الله د زمانې څخه وجود لري،ابو سعید الخدري فرمايي:رسول الله فرمايلي دي:په قران کې د قنوت مطلب عبادت دی.

ابن عباس فرمايي:په قران کې د ریب مطلب شک دی،مگر په یو ځای کې حوادث مراد دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې علم په اړه مهم کتابونه:

1_ الأشباه والنظائر في القرآن الكريم:مقاتل بن سليمان البلخي.

2_ما اتفق لفظه واختلف معناه في القرآن المجيد:أبو العباس المبرد.

3_ تحصيل نظائر القرآن:الحكيم الترمذي.

4_الوجوه والنظائر في القرآن الكريم:أبو عبدالله الدامغاني.

5_نزهة الأعين النواظر في علم الوجوه والنظائر:أبو الفرج بن الجوزي.

6_كشف السرائر في معني الوجوه والأشباه والنظائر:ابن العماد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه قواعد چې مفسر ورته محتاج دی:

د تفسیر قواعد د قران د صحیح فهم لپاره معاون دي،او ددې قواعدو څخه بعضې په لاندې ډول دي:

۱ـ تر څو چې د عام تخصیص نه وي شوی،په خپل به باقي پاتې وي:

دا قاعده امام طبري رحمه الله د بعضې ایتونو په تفسیر کې استعمال کړې،مثلا هغه فرمايي:د الله دا قول: الَّذِي أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَآمَنَهُم مِّنْ خَوْفٍ (4)

دلته د(خوف) لفظ هر قسم خوف ته شامل دی،مثلا ددشمن خوف،د بیمارۍ ویره،او دا صرف ددشمن د ویرې څخه په امن کولو پورې خاص ندی.

ځکه قاعده داده چې د عام تخصیص بغیر د مخصص څخه جایز ندی.

۲ـ اعتبار د لفظ عموم لره دی،خصوص لره نه.

امام ابن تیمیه فرمايي:کله چې مفسرین ووايي:دا ایت د فلانکي باره کې نازل شوی،نو ددوۍ مقصد دا ندی چې ایت د هغوۍ سره خاص دی،بلکې دا حکم د ټول امت لپاره دی.

مثلا د الله دا قول: وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ (204)

د اخنس بن شریق باره کې نازل شوی،خو محمد بن کعب القرظي فرمايي:ایت د یو خاص کس په اړه نازل دی،خو ددې حکم هر چا ته شامل دی،چې پدغه صفت سره متصف وي.

۳ـ د قرات اختلاف د معنی د تعدد سبب دی:

په قرات کې اختلاف په دوه قسمه دی:

۱ـ په حرکاتو او حروفو تلفظ کولو کې اختلاف لکه اظهار،ادغام وغیره،البته ددې د تفسیر سره هیڅ تعلق نشته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ چې په لفظ کې اختلاف وي،یا حرکت کې داسې چې په معنی موثر شي،نو ددې اثر په تفسیر باندې شته،او هر قرات جدا معنی لري،نو په ایت کې د یو نه زیات احتمال پیدا کیږي.

۴ـ د کلمې د شکل د مختلف والي د وجې معنی هم بدلیږي:

مثلا دا ایت: سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰ (6)

د(فلا تنسی) باره کې د علماو اختلاف دی:

۱ـ(لا) نافیه ده او مطلب منع کول ندي،بلکې خبر ورکول مقصود دي.

۲ـ(لا) ناهیه ده او معنی ده(ته یې مه هیروه) منع شوې.

لیکن رسم عثماني اولنۍ معنی ته ترجیح ورکوي،ځکه که(لا) ناهیه وی،نو د فعل معتل څخه به حرف علت حذف شوی و،او داسې به لیکلی شوی وی(لا تنس).

۵ـ قرآني سیاق:

مفسر باید د سیاق لحاظ وکړي،ځکه دا د معنې تحدید کوي،خصوصا کله چې په جمله یا ایت کې دوه احتماله وي،نو سیاق مرجح دی،همدا قاعده امام طبري استعمال کړې،او پدې سره یې یو قول ته ترجیح،او نور اقوال رد کړي،مثلا دا ایت: وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (102)

امام طبري وایي:بعضې خلک گومان کوي،چې د(لقد علموا) څخه مراد شیطانان دي،او د(لو کانوا یعملون) نه مراد انسانان،لیکن دا قول غیر دی،ځکه سیاق د یهودو د مذمت په اړه دی،چې دوی د الله کتاب شاته غورځولی،حالانکه دوی د خپلې غلطۍ ادارک کوي،او پوهیږي چې په اخرت کې هیڅ حصه نلري.

٦ـ د قران الفاظ په غالبه او ظاهري معنی حمل کول ضروري دي:

امام طبري دا قاعده ددې ایت په تفسیر کې استعمال کړې:

چې د(خلاق) په معنی کې مختلف اقوال وارد دي،او راجح داده چې خلاق نصیب ته وایي،ځکه په عربو کې همدا لفظ ددې معنی لپاره مستعمل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷ـ شرعي معنی په لغوي باندې مقدم ده:

کله چې لفظ ددوه معانو احتمال ولري،یوه لغوي،او بله شرعي،نو په قران کې په شرعي معنی یې حمل کول ضروري دي،مثلا دا ایت: وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ (84)

د صلاه لغوي معنی دعا او شرعي معنی مونځ،او دلته دویمه معنی مراد ده،یعني د جنازې مونځ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشهور تفاسیر او ددوی مناهج:

په تاريخ کې د قرآن نه علاوه بل داسې کتاب وجود نلري،چې خلکو اهمیت ورکړی،او شروح یې پرې ليکلي،همدا وجه ده چې زما لپاره د ټولو تفاسیرو نومونه او د هر يو منهج ذکر کولو ممکن ندي،لهذا د بعضو تذکره په لاندې ډول کوم:

۱ـ د تفسیر بالماثور په طرز ليکل شوي تفاسر:

۱ـ جامع البيان د امام طبري:

دده پوره نوم ابو جعفر محمد بن جرير الطبري دی،په(امل) علاقه طبرستان کې په ۲۲۴ کې پيدا شوی،او په ۳۱۰ کې وفات دی.

په قرات،تفسیر،حدیث او تاريخ کې امام و،په فقه کې یې خپل اقوال او اختيارات لرل،چې پدې باب کې خلک د هغه مقلدين دي،ابن خزيمه فرمايي:د ځمکې په مخ د ابن جرير څخه څوک په تفسير ډير پوهه نشته.

د ابن جرير نور هم ډير کتابونه شته،لکه الغرايب په قرات کې،التنزيل،العدد،او تاريخ الرجال،د لطيف القول په نوم کتاب چې خپل فقهي اختيارات يې پکښې جمع کړي،الخفيف،التبصير،تهذيب الاثار،البسيط،الفضايل،او يو بل مهم کتاب چې(تاريخ الامم والملوک) نوميږي.

د تفسير ابن جرير خصوصيات:

۱ـ په تفسير بالماثور يعني د رسول الله په احاديث،د صحابه و او تابعينو د اقوالو ذکر کول.

۲ـ احاديث په سند سره نقل کول.

۳ـ د اقوالو توجيه او ترجيح.

۴ـ د اعراب وجوه ذکر کول.

۵ـ په د احکامو په استخراج کې تدقيق.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا تفسير څه زمانه پورې ورک و،بيا د حمود بن عبيد الرشيد بادشاه په زمانه کې يوه نسخه او مخطوطه يې وموندل شوه،او په ۳۰ جلده کې چاپ کړی شوه،بيا په ۱۹۱۱ کې دوباره چاپ شوه.

علامه محمود شاکر،او احمد شاکر ددې کتاب تحقيق،او تعليق کړی،ليکن ددوی تحقيق د سورت ابراهيم د ۲۷ ايت پورې دی،البته دا کار نورو علماو ته پاتې دی چې مکمل يې کړي.

ابن تيميه فرمايي:د ابن جرير تفسير په ټولو تفاسيرو کې بهتره دی،ځکه هغه د سلفو اقوال په سند سره ذکر کوي،پدې کې هيڅ تاويل او بدعت نشته،د مقاتل بن بکير او کلبي پشان متهمينو راويانو څخه د روايت کولو نه يې ډډه کړې.

۲ـ تفسير(معالم التنزيل) د بغوي:

حسين بن مسعود البغوي،د محيي السنه په لقب مشهور و،د ورع او تقوی په صفت سره مزين،او ددرس لپاره يې هميشه د اودس اهتمام کولو،په خراسان کې د(بغ) په علاقه کې پيدا شوی،په کال ۴۳۰ کې او په ۵۱۰ هجري کې په مرو کې وفات شوی،د قران حافظ،د قراتو عالم،د په تفسير،فقه او حديث کې الله مهارت ورکړی و،ددده مشهور کتابونه:شرح السنه،د حديث باره کې،او مصابيح السنه او التهذيب په فقه شافعي کې.

دده تفسير:

ابن تيميه فرمايي:د بغوي تفسير د تفسير ثعلبي څخه اختصار دی،البته پدې کې يې د موضوع احاديثو،او بدعتي اقوالو څخه اجتناب کړی.

دا تفسير د تفسير بن کثير سره يو ځای چاپ شوی و،او په مستقل طور سره په څلور جلدونو کې هم شته.

د تفسير بغوي خصوصيات:

نه ډير اوږد دی،او نه مختصر،د قران تفسير په قران،حديث،د سلفو په اقوالو سره کوي،سبب نزول ذکر کول،او د ايتونو څخه فقهي احکام رايستل،حديث په سند سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذکر کوي،البته د صحابه و او تابعینو نه بغیر نقل کوي،ځکه په مقدمه کې یې هر عالم ته د خپل سند اتصال بیان کړی،په ایت کې مختلف اقوال د ترجیح نه بغیر ذکر کول د هغه منهج دی،د اعراب مباحث په کثرت سره نه راوړل،او د عقیدې په مسایلو کې د علم الکلام څخه اجتناب کول.

۳ـ المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز:

ابو محمد عبدالحق بن غالب بن عطيه الاندلسي.

په ۴۸۱ کې پیدا شوی،د اندلس د مشهورو علماو څخه و،چې په فقه،حدیث،تفسیر او ادب کې یې د خپلو ټولو اقرانو څخه سبقت کړی.

ابن جزي فرمايي:د ابن عطيه تفسير په ټولو تفاسيرو کې بهترين او مناسب کتاب دی،په ښايسته تعبير او دقيق استنباط متصف دی،او مصنف د حديث محافظ دی.

ابن تيميه فرمايي:ابن عطيه د سنت تابعدار دی،دده تفسير د زمخشري د تفسير پشان په بدعاتو مشتمل ندی.

د ابن عطيه منهج:

ايت ذکر کول،او په اسان عبارت سره یې وضاحت،ددې په تفسير کې احاديث او اقوال نقل کول،او اکثر د ابن جرير طبري څخه نقل کوي،د ايت په تشريح کې د شعر څخه په کثرت سره استدلال کول،نحوي مسايل ذکر کوي،او په ايت کې مختلف قرات راوړل هم دده طريقه ده.

دا تفسير په ۱۶ جلده مشتمل دی.

۴ـ تفسير القرآن العظيم:

عماد الدين اسماعيل بن عمرو بن کثير فی بصری علاقه(شام) په ۷۰۰ هجري کې پيدا شوی،دمشق ته د علم د حصول په خاطر راغلی و،او د ابن تيميه څخه یې استفاده کړې،د طلاق په مساله کې یې د هغه د قول مطابق فتوی ورکوله،ددې په سبب هغه ته هلکو تکليفونه ورکړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن کثیر مشهور تصانیف:

البدایه والنهایه،الاجتهاد فې طلب العلم،جامع المسانید العشره،الکواکب الدراري وغیرها.

دده تفسیر د تفسیر بالماثور په باب کې مشهور دی،او د ابن جریر څخه وروسته دویمه مرتبه لري.

په تفسیر کولو کې د هغه منهج:

ایت ذکر کوي،او په مختصر او اسان الفاظو سره یې شرح کوي،ددې ایت موافق ایتونه راجمع کول او په مابین کې مقارنه کول،بیا ددې ایت متعلق مرفوع احادیث راوړول،او ددې نه وروسته د صحابه و او تابعینو اقوال،کله د اقوالو مابین کې ترجیح ورکوي،په بعضې احادیثو د ضعف حکم،او په راویانو کلام هم کوي.

دا تفسیر په څلور جلده کې مستقل طور سره چاپ شوی،او احمد شاکر او محمد نسیب الرفاعي مختصر کړی هم دی.

۵ـ الدر المنثور:

جلال الدین عبدالرحمن بن ابي بکر السیوطي په ۸۴۹ کې پیدا شوی،او ۹۱۱ کې وفات دی،په ځوانۍ کې یې تصنیف ته توجه کړې وه،بیا په تدریس بوخت شو،خو د زندګۍ په اخیر مدت کې یې د هر څه څخه تنازل وکړ،او تالیف ته یې مخه کړه.

په هر فن کې مستقل کتاب لري،او دده بیشماره کتابونه دي،چې دلته یې ذکر کول د کتاب د طول سبب ګرځي.

تفسیره:

سیوطي په اول کې د ترجمان القرآن په نوم کتاب ولیکه،بیا یې مختصر کړ،هغه وایي چې د خلکو د همت د کمزورۍ په وجه مې کتاب مختصر کړ،او الدر المنثور نوم مې ورته انتخاب کړ.

په الدر المنثور کې د سیوطي منهج:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیوطي عموما طرز دادی چې د صحیح او ضعیف مابین کې فرق نکوي،لهذا پدې تفسیر کې روایات بغیر د تعقیب او تحقیق څخه نقل کوي.
دا تفسیر په شپږ جلده مشتمل دی.

د تفسیر بالرای په طرز لیکل شوي تفاسیر:

1_الکشاف عن حقائق التنزیل وعیون الأقاویل في وجوه التأویل:للزمخشري أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشري المعتزلي،جار الله یې لقب دی،په خوارزم کلي کې په ۴٦٧ کال پیدا شوی،د علم د حصول څخه وروسته مکې ته مسافر شو،او هلته یې دا تفسیر ولیکه،په مذهب کې حنفي،او عقیده کې معتزلي دی،دده مشهور کتابونه:أساس البلاغة والفائق في غریب الحدیث والمفصل في النحو والمقامات وربیع الأبرار ونصوص الأخبار والأحاجي النحویة.

په تفسیر کې د هغه منهج:

د قران د اعجاز وجوه ذکر کوي،د هغې د نظم جمال او بلاغت واضحه کوي،دا تفسیر د تطویل او حشو او اسرایلي روایاتو څخه خالي دی،د احادیث څخه استدلال کم کوي،کله د سورت په فضایلو کې موضوع احادیث راوړي،د معتزله و په عقایدو سره یې تفسیر گنده کړی،پدې باب کې د تدلیس څخه کار اخلي چې هر سړي یې د اعتزال ادارک نشي کولی،د اهل سنت والجماعت خلاف بده ژبه استعمالوي،او په سخته لهجه پرې ردونه کوي،همدا وجه ده چې علماو دده د تفسیر څخه د اجتناب نصیحت کړی،البته که د جا قدم په علم کې مضبوط و،هغه کولی شي استفاده ترې وکړي.

۲ـ مفاتیح الغیب:

أبو عبدالله محمد بن عمر الرازي المعروف بفخر الدین.
په ۵۴۴ کال کې پیدا شوی،او هرات کې په ٦٠٦ کې وفات شوی،په تفسیر،علم الکلام،منطق،فلسفه کې امام و،او په اخیري عمر کې یې د ندامت اظهار کړی،چې ولې مې په علم الکلام ځان مشغول کړی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده تصانيف:

مفاتيح الغيب,المحصول في علم الأصول,درة التنزيل وغرة التأويل,الأربعون في أصول الدين,عصمة الأنبياء,نهاية الإيجاز في دراية الإعجاز,مسائل الطب.

په تفسير کې يې دوه کتابونه ليکلي،يو التفسير الکبير چې مفاتيح الغيب نوميږي،او بل تفسير صغير چې اسرار التنزيل وانوار التاويل نوميده.

د علم الکلام په منهج کې دا د ټولو نه ستر تفسير دی،ځکه هغه د عقلي علومو څخه متاثره و،نو د حکماو او فلاسفه و منهج يې اختيار کړی،د رياضي،ساينس،فلکياتو،او طب په علومو سره يې خپل تفسير ډک کړی،تر دې چې علماو ويلي:پدې تفسير کې د تفسير نه علاوه هر شی شته.

البته کله چې سورت انبيا ته ورسيد،نو الله تعالى ترې روح قبض کړ،او د هغه د وفات نه وروسته د هغه شاګرد الخويي دا تفسير مکمل کړ.

دا تفسير په ١٦ جلده مشتمل دی.

3_البحر المحيط:

أبو عبدالله محمد بن يوسف بن حيان الأندلسي المعروف بأبي حيان،په غرناطه کې پيدا شوی،کال ٦٥۴ او قاهره کې په کال ٧۴٥ وفات شوی.

داودي وايي:هغه په خپل دور کې نحوي،لغوي،مفسر،محدث،مقري،مورخ،او اديب و.

دده تصانيف:

النهر الماد من البحر,تحفة الأريب بما في القرآن من الغريب وغيرهما.

تفسيره:

البحر المحيط په اته جلده مشتمل دی،اعراب او نحوي مسايلو ته خصوصي توجه کوي،د نحويانو مابين کې اختلافات ذکر کول،د الفاظو لغوي معاني،او د قراتونو نحوي او بلاغي توجيهات کوي،تر دې چې دا کتاب د نحو کتابونو ته نژدې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

البته د تفسیر نور جوانب یې مهمل ندي پرېخي،بلکې د نزول اسباب،قرات،ناسخ منسوخ او د ایتونو څخه فقهي احکام هم مستنبطوي.

4_إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم:لأبي السعود العمادي:

أبو السعود محمد بن محمد بن مصطفى،په کال ۸۹۳ کې د قسطنطنیه یو کلي کې پیدا شوی،چونګه په قضاوت مصروف و،ددې وجې یې تصانیف ندي لیکلي.

تفسیره:

پدې تفسیر کې یې د زمخشري په الکشاف،او تفسیر بیضاوي باندې اعتماد کړی،البته د زمخشري د اعتزالیاتو تایید نکوي،بلکې د تحذیر لپاره یې ذکر کړي،البته د سوروتو په فضایلو کې موضوع احادیث واردوي،د بلاغت وجوه په کثرت سره ذکر کول،په قراني تراکیبو کې د موجود دقایقو اظهار،د ایتونو په مابین کې مناسبت بیانول،او د فقهي مسایلو او اسرایلي روایاتو څخه کثرت نه کول دده منهج دی.

4_ روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني:

أبو الثناء السيد محمود شهاب الدين الألوسي په ۱۲۱۷ کال کې په بغداد کرخ کې پیدا شوی،په ډېرو علومو کې یې تفوق حاصل کړ،تر دې چې د عراق علامه وګرځید،ډیر کتابونه یې تصنیف کړي.

تفسیره:

په عقیده کې یې د اهل سنت والجماعت مذهب ته ترجیح ورکړې،او ډیر کله په معتزله و باندې رد کوي،د شیعه ګانو اقوال ذکر کوي،او په علمي ډول سره یې ابطال کوي،دساینس او فلکیاتو د علومو ذکر کول،د احکامو متعلق د فقهاو مذاهب بیانول،د نحوي مسایلو په باب کې توسع،او په اسرایلي روایاتو جرح د هغه منهج دی.

البته دا کتاب په تفسیر اشاري سره هم مشهور دی،د ایتونو مابین کې مناسبت،اسباب نزول ذکر کول،او د اشعارو څخه استدلال هم ددې امتیازات دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۵ جلده مشتمل دی.

۳ـ په اوسنۍ زمانه کې د تفسیر کتابونه:

۱ـ محاسن التأویل:جمال الدین القاسمي.

محمد جمال الدین بن محمد سعید بن قاسم،په ۱۲۷۳ کال دمشق کې پیدا شوی،په ځوانۍ کې یې تدریس پیل کړ،او سلفي المذهب و،په ژبه او قلم کې د عفت په صفت متصف و،په ۱۳۳۲ کې وفات شوی.

مشهور کتابونه یې:

قواعد التحدیث،اصلاح المساجد من البدع والعواید،تاریخ الجمهیه والمتعزله،موعظة المؤمنین من إحیاء علوم الدین.

تفسیر:

دا په تفسیر قاسمي سره مشهور دی،په ۱۷ جلده مشتمل،اولني جلد کې یې مقدمه ذکر کړې،چې د تفسیر په مهمو قواعدو مشتمل ده،په صحیح احادیثو استدلال کوي،د لغت په باب کې اصل مصادرو ته رجوع کوي،او بعضو ویلي چې هغه صرف ناقل دی،او خپل هیڅ اجتهاد نلري،قاسمي صرف د سلفو په قول اکتفا پدې وجه کړې چې دا کومه معاشره کې اوسیده هلته بدعات عام وو،نو د سلفو په اقوالو کې ددې معاشره بهتر علاج موجود دی.

۲ـ تفسیر المنار:

محمد رشید بن علي بن رضا په قلمون کلي کې پیدا شوی،چې دا په شام کې واقع دی،او دده پیدایش په کال ۱۲۷۲ کې شوی،مصر ته یې سفر کړی،او هغه د محمد عبده د شاګردانو څخه دی،دده تفسیر د چاپ نه مخکې په مجله المنار کې نشر کیده،په ۱۳۵۴ کال قاهره کې وفات شو.

دده تصانیف:

تاریخ الأستاذ الإمام محمد عبده في ثلاثة مجلدات,الوحي المحمدي,نداء للجنس اللطیف,الوحدة الإسلامیة وغیرها.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده تفسير په اصل کې د استاذ محمد عبده درسونه دي، چې هغه به کول،او ده به ليکل،محمد عبده په تفسير کې د سورت نسا ١٢۵ ايت ته رسيدلی و،بيا وفات شو،د هغې نه پس محمد رشيد رضا دا تفسير د سورت يوسف ١٠١ ايت ته ورسووو،تر دې چې وفات شو،او دا تفسير په ١٢ جلده کې چاپ شو،بيا محمد بهجت سورت يوسف مکمل کړ،او دا سورت يې په مستقل کتاب کې هم چاپ کړی.

دا تفسير دوه قسمه ته تقسيمولی شو:

اولنی قسم:هغه چې د محمد عبده د وفات نه مخکې يې ليکلی،او دويم قسم هغه چې د هغه د وفات څخه وروسته يې ليکی و،اولني قسم کې تفسير بالماثور کم دی،او رای اکثره ده،د هغه ترکيز په اصلاح د مجتمع دی،او په دويم قسم کې محمد رشيد رضا تفسير بالماثور ته اهتمام ورکړی،هغه وايي: چې د استاذ د وفات نه پس ما د هغه د منهج مخالفت وکړ.

٣ـ تيسر الکريم الرحمن فی تفسير کلام المنان:لابن السعدي:

عبدالرحمن بن ناصر په عنيزه(قصيم) کې په ١٣٠٧ کې پيدا شوی،او هغه ماشوم و چې د پلار او مور د صحبت څخه محرومه شو،نو دويمې مور يې کفالت وکړ،او د خپلو بچو نه ورته زيات گران و،د قران د حفظ لپاره يې مدرسه کې داخل کړ،او په ١۴ کلنۍ کې يې قران حفظ کړ،بياب د علم په حصول مشغول شو.

دده تصانيف:

تيسير اللطيف المنان في خلاصة تفسير القرآن چې ددغې تفسير خلاصه ده،القواعد الحسان لتفسير القرآن,المواهب الربانية من الآيات القرآنية,التنبيهات اللطيفة فيما احتوت عليه الواسطية من المباحث المنيفة,الفواكه الشهية في الخطب المنبرية,الفتاوى السعدية,وغيره.

دده تفسير په اوه جلده مشتمل دی،مختصر او واضح دی،يو څو ايتونه ذکر کوي،او بيا يو يو ايت اجمالي طور سره تفسير کړي،د ايت په اخير کې د الله د اسماو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

صفاتو د راتلو حکمت بیانوي،د بعضې شرعي احکامو حکمت،د اسراییلي روایاتو ځخه اعراض،او د قران د ایتونو هدایات او فواید ذکر کول دده خصوصیت دی.

۴ـ فی ظلال القرآن:

سید بن الحاج قطب بن ابراهیم،په ۱۹۰۶ کې پیدا شوی،د دار العلوم کلیه ځخه د فراغت نه پس په تدریس مصروفه شو،بیا یې د معارف په وزارت کې وظیفه واخسته،امریکا ته د تعلیم د منهج د معلومولو په غرض تلی و،چې همدغه مناهج په مصر کې تطبیق کړي،کله چې د امریکا ځخه واپس شو،دعوت یې لانور هم چټک کړ،او د اخوان المسلمین په جماعت کې داخل شو،کله چې د اخوانیانو او مصر د حکومت په مابین کې تصادم راغلی،نو پده باندې د ۱۵ کاله جیل حکم صادر کړی شو،او په جیل کې یې دا تفسیر ولیکه،کله چې عبدالسلام عارف د مصر صدر دا تفسیر ولوست نو دده د راخلاصولو حکم یې صادر کړ،او په کال ۱۹٦۴ کې د جیل ځخه خلاص شو،بیا په کال ۱۹٦٦ کې دوباره بندي کړی شو،او د اعدام حکم پرې وشو،هغه ته خلکو درخواست وکړ،چې د جمال الدین ځخه معافي وغواړي،لیکن هغه دا طلب رد کړ،او ویې ویل:کومه گوته چې په مونځ کې د الله د وحدانیت گواهي ورکوي،ددې انکار کوي چې د طاغوت په موافقت کې یو حرف ولیکي.

دده تصانیف:

معالم في الطریق،دا کتاب دده د اعدام سبب گرځیدلی و،التصویر الفني في القرآن،مشاهد یوم القیامه،المستقبل لهذا الدین.

دده تفسیر:

قران چې د زندگۍ ځنگه وصف بیان کړی،دا کتاب د هغې ځخه تعبیر کوي،او په تذوق ادبي منهج سره لیکلی شوی اولنی کتاب دی،چې د معاشرې د مشکلاتو علاج د قران په ایتونو کې لټوي.

دده منهج:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر سورت په ابتدا کې د هغې موضوع،محور،او اهم صفات بيانوي،او د سورت خلاصه ذکر کوي،بيا د مختلفو ايتونو مابين کې مناسبت ذکر کوي،د لغوي،فقهي او نحوي اختلافاتو څخه يې اعراض کړی.

په شپږ جلده مشتمل دی.

۵ـ أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن:

محمد الأمين بن محمد المختار الجنکي الشنقيطي.

په ۱۳۲۵ کال،شنقيط علاقه کې پيدا شوی،چې اوس په موريتانيا دولت سره مشهور دی.

شرعي علوم يې حاصل کړل،د ادب کتابونه يې په ښه ډول ازده کړي و،او په فقه مالکي ماهره و،کله چې يې حج ادا کړ،او د سعودي د علماو څخه يې رابطه وشوه،نو هغوی ترې متاثره شو،او دده په سعودي کې د پاتې کيدو طلب يې وکړ،نو ملک بن عبدالعزيز ورته په مسجد نبوي کې د تدريس اجازت ورکه،بيا يې څه وخت په رياض کې تدريس وکړ،او کله چې جامعه اسلاميه کولاو شوه،نو هلته مدرس وټاکل شو،په ۱۳۹۳ کال مکه کې وفات شو.

د هغه تصانيف:

منع جواز المجاز في المنزل للتعبد والاعجاز،دفع ايهام الاضطراب عن آی الکتاب،آداب البحث والمناظره.

دا تفسير يې د سورت مجادلې پورې رسولی و،د هغه د وفات نه پس،شاگرد يې(عطيه محمد سالم) مکمل کړ.

منهج:

د قرآن تفسير په قرآن سره کوي،د شاذ قرات څخه اجتناب کوي،او د ايتونو څخه په احکام رايستلو کې دقيق دی،لکه څنگه چې په لغوي مباحثو هم مشتمل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم:د اصول التفسیر او ددې د مناهجو باره کې کتابونه:

1_ التيسير في قواعد علم التفسير:محمد بن سليمان الكافيجي.
2_ الفوز الكبير في أصول التفسير:أحمد بن عبدالرحيم الدهلوي.
3_ مذاهب التفسير الإسلامي:للمستشرق جولد تسهر ترجمة الدكتور عبدالحليم النجار.
4_ اتجاه التفسير في العصر الحديث:للشيخ مصطفى محمد الحديدي الطير.
5_ نشأة التفسير ومناهجه في ضوء المذاهب الإسلامية:الدكتور محمود بسيوني.
6_ الاتجاهات السنية والمعتزلية في تأويل القرآن:د التهامي نفرة.
7_ المفسرون بين التأويل والإثبات في آيات الصفات:للشيخ محمد المغراوي في مجلدين.
8_ مناهج في التفسير:د مصطفى الصاوي.
9_ اتجاهات التجديد في تفسير القرآن الكريم في مصر:محمد ابراهيم الشريف.
10_ أصول التفسير وقواعده:الشيخ خالد عبدالرحمن العك.
11_ اتجاهات التفسير في القرن الرابع عشر الهجري:فهد بن عبدالرحمن الرومي.في ثلاثة مجلدات.

د اصول التفسیر په اړه د بعضې مصنفاتو تعارف:

۱ـ الاکسیر فی علم التفسیر:

سلیمان بن عبدالقوی الصرصری الطوفي:په بغداد کې ٦٥٧ هجري باندې پیدا شوی،فقیه،شاعر،او ادیب و،ډیر مصنفات یې نور هم شته چې د هغې څخه جدل القرآن او بغیه الواصل فی معرفه الفواصل مشهور دي.

دا کتاب(الاکسیر) په یو جلد مشتمل دی،چې دکتور عبدالقادر حسین یې تحقیق کړی،په مقدمه او درې اقسامو مشتمل دی،په مقدمه کې یې د تفسیر او تاویل معنی بیان کړې،او په اول قسم کې یې کلام په دوه قسمه کړی،اول چې لفظ او معنی یې واضحه وي،او تفسیر ته ضرورت نلري،دویم:چې تفسیر ته ضرورت لري،ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنى او لفظ مشکل دي،په دویم قسم کې هغه علوم یې ذکر کړي چې د مفسر لپاره یې حاصلول ضروري دي،په دریم قسم کې د علم المعاني او علم البیان تفصیل دی،چې په ۳۰۰ صفحاتو کې یې ذکر کړي،او هغه دا کتاب د ابن الاثیر د کتاب(الجامع الکبیر فی صناعه المنظوم والمنثور) څخه مختصر کړی.

2_ مقدمة في أصول التفسير:

أحمد بن عبدالحليم الحراني الدمشقي,أبو العباس تقي الدين ابن تیمیه,٦٦١ کال کې په حران کې پیدا شوی،هغه په علم او جهاد سره په ټوله دنیا کې مشهور دی،د الله ددین په وجه یې تکالیف او جیلونه برداشت کړي،او ۷۲۸ کې په جیل کې وفات شوی.

د هغه کتابونه الشیخ عبدالرحمن بن القاسم او د هغه ځوی په ۳۵ مجلده کې راجمع کړي،او صرف د نومونو فهارس یې په دوه جلده کې دي،د هغه مشهور کتابونه په لاندې ډول دي:

درء تعارض العقل والنقل,11 جلد,منهاج السنة النبوية,9 جلد,الصارم المسلول على شاتم الرسول,اقتضاء الصراط المستقيم,الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح,الرسالة التدمرية,العقيدة الواسطية,الإيمان,بغية المرتاد,وغيرها.

پدې کتاب(مقدمه فی اصول التفسیر) کې یې پینځه فصول ذکر کړي،اولنی فصل دې باره کې رسول الله به صحابه و ته د قران معاني بیانولې،لکه څنګه چې ورته د الفاظو تعلیم ورکوو،دویم فصل:د مفسریونو په مابین کې اختلاف،دریم فصل:د مستند په اعتبار سره په تفسیر کې اختلاف،په څلورم فصل:کې د تفسیر الرای باره کې خبره،په پینځم فصل کې د تفسیر د مناهجو باره کې.

۳ـ القواعد الحسان لتفسير القرآن:ابن السعدي:

مولف ددې کتاب تعارف دارنګه کړی:دا اصول او قواعد د قران د تفسیر لپاره دي،چې فایده مند دي،طالب علم سره د قران په فهم کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پدې کتاب کې یې ۷۰ قواعد،سره د مثالونو ذکر کړي،او کتاب په ۲۰۴ صفحاتو کې چاپ شوی.

۴ـ بدع التفاسير:عبدالله بن الصديق الغماري:

په ۱۳۱۷ کې پیدا شوی،او د جامعه الازهر څخه یې د عالمیه سند حاصل کړی،فقیه،محدث،او د شاذلیه و په منهج صوفي و،د ابن تیمیه خلاف یې قلم استعمال کړی،ډیر کتابونه یې لیکلي چې بعضې دادي:

إقامة البرهان على نزول عيسى في آخر آخر الزمان,عقيدة أهل الإسلام في نزول عيسى عليه السلام,جواهر البيان في تناسب سور القرآن,الكنز الثمين في حديث النبي الأمين,وغيرها.

دا کتاب په ۱۸۸ صفحاتو کې واقع دی،مولف وايي:یو عجیب کتاب دی،پدې باب کې مثیل نلري،د بعضې غلطو تفاسیرو تذکره پکښې شوې.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library